

JACEK BURDOWICZ-NOWICKI

Warszawa

POCZĄTKI ROSYJSKICH STARAŃ O AKCES DO „WIELKIEGO ALIANSU” (1706)

W pierwszej dekadzie wielkiej wojny północnej polityka zagraniczna Rosji podlegała licznym ograniczeniom. Wynikały one przede wszystkim z militarnej słabości państwa cara Piotra I Wielkiego i preponderancji króla Szwecji, Karola XII — przełamanej dopiero w bitwie pod Połtawą. Uwikłane w toczącą się równolegle wojnę o sukcesję hiszpańską mocarstwa: Anglia, Holandia i Austria złączone w antyfrancuskiej koalicji¹ przyjmowały generalnie zasadę niedopuszczania do powiązania obu europejskich konfliktów. Separację obu wojen akceptował także oficjalny sprzymierzeniec państw morskich Karol XII. W tej sytuacji zabiegi pozbawionej tradycyjnych więzów politycznych z zachodnimi mocarstwami Rosji z góry skazane były na niepowodzenie, tym bardziej iż wobec szwedzkiej przewagi Moskwa nie była w stanie niczego zaoferować na płaszczyźnie militarnej swym potencjalnym partnerom. Jedyna poważniejsza szansa na zmianę tego stanu rzeczy pojawiła się wraz ze szwedzkim marszem w głąb Saksonii w 1706 r. Ten krok Karola XII był sprzeczny z interesami jego zachodnich aliantów i wzbudził wśród nich poważne zaniepokojenie. Obecność armii szwedzkiej w sercu Rzeszy stanowiła potencjalne zagrożenie dla państw koalicji antyfrancuskiej i mogła doprowadzić nawet do wybuchu konfliktu zbrojnego pomiędzy nimi a Szwecją. Sytuacja ta dawała Rosji po raz pierwszy szansę podjęcia skutecznych zabiegów o pożądaną przez nią od pierwszych chwil wojny sojusz z mocarstwami zachodnimi, dla których stać się mogła cenną sojuszniczką w razie rozpoczęcia przez Karola XII wojny przeciwko nim. Wyrwaniu Rosji z dotychczasowego stanu izolacji służyć miały starania carskiej dyplomacji o przyjęcie Moskwy do „Wielkiego Aliansu”. Ich podjęcie na wieść o szwedzkim marszu do Saksonii wyznaczyło nowy priorytet rosyjskiej polityki zagranicznej obowiązujący przynajmniej do późnej jesieni 1707 r. — czyli momentu rozpoczęcia przez Karola XII ofensywy, oddalającej armię szwedzką od granic Rzeszy, a w konsekwencji także perspektywę wybuchu konfliktu zbrojnego pomiędzy Szwecją a członkami antyfrancuskiej koalicji. Carska dyplomacja prowadziła intensywne

¹ Sojusz ten, nazywany często *haskim*, określamy także nazwami z epoki przyjętymi w obecnej historiografii — Wielkim Aliansem, Wysokim Aliansem, Wielkim Sojuszem, Wysokim Sojuszem itp., a jego członków sprzymierzonymi, aliantami etc.

zabiegi o włączenie Rosji w poczet „wysokich aliantów” od jesieni 1706 r., poprzez cały rok 1707 aż do wiosny 1708 r. Istnieją wyraźne dowody, iż Piotr I traktował w sposób priorytetowy realizację tej koncepcji, której cele wykraczały zresztą znacząco poza samo zaliczenie Rosji w skład antyfrancuskiego sojuszu, a obejmowały także szereg innych ważnych dla Rosji spraw, w tym kwestię obsadzenia tronu polskiego. Chociażby z tego powodu warto spróbować nakreślić genezę rosyjskich planów i przedstawić ich podstawowe cele u samego zarania. Zadanie to jest o tyle ważne, iż zarówno jesienią 1706 r., jak i rok później oddalony od swej kancelarii car prowadził ze swymi ministrami intensywną korespondencję, pozwalającą na ustalenie gradacji ważności spraw w polityce zagranicznej Rosji. Natomiast ze względu na obecność najbliższych współpracowników Piotra I w jego świątyni w Polsce przez znaczną część 1707 r. (a także znaczne luki w zasobie archiwalnym) nie dysponujemy analogiczną dokumentacją dla tego okresu, szczególnie interesującego, gdy idzie o międzynarodowy kontekst rosyjskich planów obsadzenia polskiego tronu. Jest zatem istotne, aby przywrócić się pierwotnej koncepcji rosyjskiej z jesieni 1706 r., tym bardziej iż już na tym wstępnym etapie pojawiły się w wyraźnym wzajemnym związku kwestie, które w 1707 r. spłotyły się bardzo ściśle ze sprawą polskiej korony.

Uzasadnione wydaje się także odtworzenie podstawowej faktografii, gdyż geneza rosyjskich starań o przyjęcie w poczet Wysokich Aliantów i pomysł przysłania im na pomoc wojsk rosyjskich nie została dotąd wyświetlona w literaturze w sposób zadowalający². W niedostatecznym stopniu przedstawiono też rosyjską koncepcję z końca 1706 r.

² Problemu tego w ogóle nie dostrzegła autorka biografii angielskiego przedstawiciela w Rosji Janet Margaret Hartley (eadem, *Charles Whitworth, Diplomat in the Age of Peter the Great*, Aldershot 2002, s. 63–66), podobnie zresztą jak wszystkich innych opisanych poniżej kwestii, np. dotyczących samodzielnej polityki Whitwortha, poświęciła bowiem politycznej aktywności angielskiego dyplomaty w okresie od lutego 1705 r. do października 1708 r. niespełna cztery strony, nie odwołała się też do źródeł rosyjskich. Analizy kwestii genezy starań o przystąpienie Rosji do Wielkiego Aliansu zabrakło zarówno w pracy Leonida Nikiforova (idem, *Russko–anglijskie otnošenija pri Petre I*, Moskwa 1950, s. 43–47), jak i w (całkowicie zignorowanej przez Nikiforova) serii artykułów Tatiany Kryłovej (zwłaszcza eadem, *Rossija i „Velikij Souz”*, „Istoričeskie zapiski” 13, 1942, s. 84–129 oraz eadem, *Poltavskaa pobeda i russkaa diplomatiä*, w: *Petr Velikij. Sbornik Statej*, red. A. I. Andreev, Moskwa–Leningrad 1947, s. 104–166). Rozprawa Nikiforova nie posiada wartości zarówno ze względu na niemal całkowity brak krytyki źródeł, jak i bezwolne uleganie Piotrowej propagandzie. Także w artykułach Kryłovej przeważa tendencja do gloryfikowania rosyjskich władz i ich wyimaginowanych sukcesów, kwestie warsztatowe zaś pozostawiają wiele do życzenia. Jak gros historyków sowieckich, Kryłova i Nikiforov nie przebadali szeregu najistotniejszych źródeł ponieważ zignorowali istnienie większości edycji źródeł rosyjskich, przede wszystkim *Pism i bumag* Piotra I Wielkiego (*Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. 1–13 (wyd. 2), Sankt–Peterburg (dalej: SP)–Moskwa 1887–2003; w artykule wykorzystano t. 4, SP 1900 (dalej: PIB); ze względu na zastosowanie w wydawnictwie numeracji ciągłej, a zwłaszcza zwięzłość carskich listów, ich przywołania ograniczono do samych tylko numerów, natomiast odsyłacze do znacznie obszerniejszych dodatków (primečaniä, dalej: pr.) zaopatrzone także w numery stron). Prowadziło to zresztą do kuriozalnych sytuacji, gdy omawiając źródła dawno wydane, Kryłova i Nikiforov podawali wyłącznie odsyłacze do sygnatur archiwalnych (por. przyp. 69). Wobec braków warsztatowych i heurystycznych teksty tych badaczy nie spełniają swego podstawowego zadania — nie wyjaśniają stosunków między Rosją a państwami morskimi.

Pierwsze starania o przyłączenie się Rosji do „Wielkiego Aliansu” podjęto wkrótce po jego zawarciu — na przełomie 1701/1702 r. Ówczesne plany i działania zarówno Moskwy, jak i Wysokich Aliantów pozostają w przeważającej mierze nieznane³. W 1706 r. Rosjanie przypomnieli Anglikom, iż do Wysokiego Aliansu zapraszał ich już „dawno” pruski poseł Johann Georg von Keyserlingk (najprawdopodobniej chodziło o propozycje z początku 1702 r.). Oni zaś wyrazili zgodę, obwarowaną wszakże warunkiem, iż otrzymają oficjalne zaproszenie od wszystkich członków sojuszu. Zaproszenie takie nigdy jednak nie nadeszło⁴. Wiadomo, że wkrótce (wiosną 1702 r.) zjednoczone w antyfrancuskiej koalicji mocarstwa uzgodniły zasadę odizolowania konfliktu o hiszpańską schedę od wojny północnej⁵. Zarazem wobec zbliżenia się armii szwedzkiej w pobliże granicy śląskiej zadaniem szczególnie nagłym stawało się dla Wysokich Aliantów niedopuszczenie do wkroczenia wojsk Karola XII na terytorium habsburskie bądź do innych państw Rzeszy, pogrążającej się w zbrojnym konflikcie pomiędzy cesarzem Leopoldem I a królem Francji Ludwikiem XIV i ich sojusznikami. W tej sytuacji projekty przyłączenia Rosji do „Wielkiego Aliansu” stały się zupełnie nierealne. Wydarzenia kolejnych lat, pomimo sukcesów odnoszonych przez cara nad Bałtykiem, nie zmieniły ustalonego późną wiosną 1702 r. stanu rzeczy. Armia szwedzka operowała bliżej granic Rzeszy niż wojujące niemalże na krańcu Europy wojska rosyjskie, dlatego członkowie antyfrancuskiej koalicji musieli liczyć się przede wszystkim z Karolem XII, a nie Piotrem I. Nie wskazano dotąd, by podczas kilku kryzysów w stosunkach Szwecji z państwami „Wielkiego Aliansu” pomiędzy 1702 a 1706 r. powracano do zarzuconego pomysłu skorzystania z rosyjskiej pomocy. Carska dyplomacja musiała zaś ograniczyć się do sporadycznego przypominania zalet sojuszu z Rosją⁶.

Dopiero po dokonaniu podbojów nad Bałtykiem i wymuszonym przeniesieniu teatru wojny na terytorium Rzeczypospolitej, w początku 1706 r. Piotr I złożył ważką propozycję przedstawicielowi Holandii w Rosji. W styczniu 1706 r., w wyjątkowo trudnej dla cara chwili, gdy dowiedział się o marszu Karola XII w stronę zgromadzonej w Grodnie rosyjskiej armii, przed opuszczeniem stolicy Piotr I złożył niespodziewanie wizytę niderlandzkiemu dyplomacie Hendrikowi Jakobszowi Van Der

³ Wiadomości o sondażowych rozmowach w 1702 r. u Ericha Hassingera (idem, *Brandenburg-Preußen, Schweden und Rußland 1700–1713*, München 1953, s. 67–68), A. D. Putáty (idem, *Vopros o prusskom soúze w pervuú polovinu velikoj severnoj vojny*, „Sbornik Moskovskogo glavnogo arhiva Ministerstva inostrannyh del”, t. 1, 1880, s. 116–117), Krylovej (eadem, *Rossiâ i „Vielkij Soúz”*, s. 115) i Hermana Brulina (idem, *Österrike och det stora nordiska kriget före Karl XII:s infall i Sachsen (1700–1706)*, „Historisk Tidskrift” (Stockholm) 1909, s. 233).

⁴ P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 VIII/3 IX 1706 i 2/13 IX 1706, PIB, pr. 1320, s. 1006 i pr. 1340, s. 1032.

⁵ C. von Noorden, *Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert*, cz. 1: *Der spanische Erbfolgekrieg*, t. 1, Düsseldorf 1870, s. 222.

⁶ Rosja podejmowała co prawda próby przykazania Holandii niewielkiego kontyngentu wojsk, wydaje się wszakże, iż celem Piotra I było wywołanie gniewu Karola XII i sprowokowanie tym sposobem konfliktu Szwecji z państwami morskimi.

Hulstowi. Car poinformował o gotowości zawarcia pokoju z Karolem XII przy mediacji Wysokich Aliantów. W zamian oferował przekazanie na służbę sprzymierzonych 30 000 wyborowej armii rosyjskiej na bardzo korzystnych warunkach⁷. Wydaje się, że ze względu na niezwykle trudne położenie armii rosyjskiej w kolejnych miesiącach oferta ta nie miała realnych następstw.

Wszakże w początkach 1706 r., gdy wydawało się, iż w Rzeszy dojdzie do konfliktu pomiędzy Szwecją a członkami „Wielkiego Aliansu”, pruski dyplomata Keyserlingk z własnej inicjatywy przedstawił Rosjanom wizję rozwiązania problemów Europy północnej i wschodniej, sugerując m.in. możliwość podjęcia przez Wysokich Aliantów mediacji w wojnie północnej, a w razie potrzeby użycia przez nich siły, aby ograniczyć szwedzką potęgę. Zachęceni przez Keyserlingka Rosjanie złożyli wtedy propozycje angielskiemu posłowi w Moskwie Charlesowi Whitworthowi (kwiecień 1706 r.) — nie było jednak wówczas mowy o przystąpieniu do Wielkiego Sojuszu.

Rosja zaoferowała wtenczas Anglii pomoc wojskową w zamian za doprowadzenie przez Brytyjczyków do pokoju rosyjsko–szwedzkiego⁸. Już przy okazji tej pierwszej propozycji złożonej Whitworthowi pojawiała się znamienna rozbieżność pomiędzy kierowanymi do Whitehallu doniesieniami Whitwortha a protokołami i relacjami autorstwa negocjujących z nim rosyjskich ministrów (Fedora Aleksewiča Golovina, a później Petra Pavłoviča Šafirova). Angielski dyplomata napisał wtedy w swej oficjalnej relacji, iż Golovin zaoferował pomoc 25 000 armii rosyjskiej nie tylko państwu morskemu, ale także cesarzowi⁹. Wydaje się wykluczone, aby

⁷ „Puis, SM m'a dit encore que, si par la médiation de Vos Hautes Puissances et des Hauts Alliés le roi de Suède pouvait être amené à la conclusion de la paix, SM Czarienne mettrait à la disposition des Hauts Alliés contre l'ennemi commun et à des conditions favorables une armée de trente mille hommes de ses meilleures troupes, qui, dès que la paix serait conclue avec la Suede, pourrait être rendue quatre ou cinq semaines après en Allemagne ou en Silésie”, H. J. Van Der Hulst do Stanów Generalnych, Moskwa 16/27 I 1706, N. G. Ustrálov, *Istoriá carstvovaniá Petra Velikogo (priloženíá)*, t. 4, cz. 2, SP 1863, nr 7/14, s. 671–672.

⁸ Piotr I do F. A. Golovina, SP 3/14 IV 1706, PIB, 1188; „Doniesienie” F. A. Golovina dla Piotra I, Moskwa 17/28 IV 1706, PIB, pr. 1188, s. 791.

⁹ „This general overture has been since explained to me in a discourse with count Golowin, who began as of his own accord and without orders from the czar to wish the queen might be induced to offer her mediation and, if that was once done, he would make more particular proposals as to the peace itself, insinuating what advantage the allies might find by procuring one for the czar, who would then be ready to give them or the emperor five and twenty thousand men well armed and accoutred on very easy conditions, alleging how much they would all be concerned to stop the growing greatness of Sweden; the natural interest of which kingdom, as well as the inclination of the ministers are entirely french”, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 18/29 IV 1706, SIRIO, t. 39 (*Diplomatičeskaá perezpiska anglijskich poslov i poslannikov pri russkom dvore, s 1704–1708 g. Čast' III.*), SP 1884, nr 64, s. 264. Propozycja przekazania 20 000 żołnierzy cesarzowi nie występuje ani w szczegółowych zaleceniach Piotra I dla Golovina (SP, 3/14 IV 1706, PIB, 1188), ani w „doniesieniu” i opinii Golovina o konferencji z Whitworthem (Moskwa, 17/28 IV 1706, PIB, pr. 1188, s. 791). W obu tych źródłach wspomina się wyłącznie o przekazaniu korpusu na służbę Anglii (bez wyszczególnienia jego liczebności). Podobnie, na podstawie relacji J. G. von Keyserlingka i posła duńskiego w Rosji Georga Grunda, przedstawił ofertę rosyjską Stig Backman (idem, *Från Rawicz till Fraustadt. Studier i det stora nordiska krigets diplomati 1704–1706*, Lund 1940, s. 428).

doszło do samowoli rosyjskich ministrów — w początku lipca 1706 r. nakazano bowiem ambasadorowi Andrejowi Artamonowičowi Matveevowi udać się do Hagi i złożyć wielkiemu pensjonariuszowi Antoniusowi Heinsiusowi i księciu Johnowi Marlborough tę samą propozycję, którą wedle swej relacji złożył Whitworthowi Golovin¹⁰. Natomiast angielski poseł doniósł wówczas jedynie, iż Golovin otrzymał od Piotra I rozkaz ponownego podjęcia starań o mediację angielską¹¹. Wydaje się nader prawdopodobne, iż to angielski dyplomata prowadził własną grę zarówno z rosyjskim ministerium, jak i własnym dworem.

Elementem prywatnej polityki Whitwortha zdają się także przekazywane przezeń później Rosjanom zalecenia, aby wysłali przedstawiciela do Londynu. Angielski poseł podkreślał, iż osobiście nie mógł zanadto popierać interesu cara, udzielał jednak Šafirovowi szczegółowych rad, dotyczących treści instrukcji dla Matveeva i sposobu prowadzenia przezeń negocjacji¹². W relacjach Whitworth informował o rosyjskich planach posłania przedstawiciela do Anglii, przemilczał jednak oczywiście swój udział w genezie tej misji¹³. Rzecz jasna, w zamian za pomoc Rosjanie obiecali Anglikowi odpowiednie wynagrodzenie¹⁴.

Prywatne działania Whitwortha stają się bardziej zrozumiałe, jeżeli prześledzimy przebieg jego kariery przed przybyciem do Rosji w początku 1705 r. Współpracował on ściśle z dyplomacją cesarską niemal od początku swej działalności na forum międzynarodowym — jako reprezentant Anglii prowadził wspólnie z Austrią starania w Ratyzbonie o wypowiedzenie przez sejm Rzeszy wojny Francji (1702). Następnie jako sekretarz poselstwa, a przejściowo rezydent urzędował w Wiedniu. Jego bezpośrednim przełożonym, a zarazem patronem był poseł angielski przy

¹⁰ F. A. Golovin do A. A. Matveeva, Moskwa (6/17?) VII 1706, PIB, pr. 1238, s. 907. Jedyną różnicą było zastrzeżenie, że Piotr I gotów był oddać Anglii korpus swych wojsk bez żadnych subsydiów.

¹¹ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 26 VI/7 VII 1706, SIRIO, t. 39, nr 71, s. 283–284.

¹² P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 7/18 X 1706 i 14/25 X 1706, PIB, pr. 1368, s. 1096 i pr. 1402, s. 1154–1155; por. przyp. 52; por. uwagę P. P. Šafirova do projektu instrukcji dla A. A. Matveeva 14/25 X 1706, PIB, 1401, s. 413, przyp. 1. W wielu ustępach instrukcji dopatrywać się można porad Whitwortha (np. wątpliwe, aby sam Šafirov zdawał sobie sprawę ze znaczenia lorda skarbnika Sidneya Godolphina w angielskiej polityce).

¹³ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa, 28 VIII/8 IX 1706, SIRIO, t. 39, nr 78, s. 306.

¹⁴ „А о всем де о том по прежним нашим предложением он королевину величеству и дучу Малбурку и протчим министром своим довольно писал и Царскова Величества [dalej: ЦВ] желателство к дружбе с королевиним величеством и их медиации и к союзу склонность объявлял, и ожидает на то доброго ответу; однакож советует, дабы к двору их послать от ЦВ-а кого-нибудь, хотя напред без характера, которой бы те дела их министрам изустно пространнее и свободнее внушать, и чаёт тогда в тех делех споспешества, ибо он, посланник, не может так о ползе Его ЦВ-а всего писать, как ЦВ-а собственной служитель, дабы не привесть себя в подозрение. И притом я ему говорил, что о всем том ЦВ-у донесу и обнадеживаю Его ЦВ-а милостию, что ежели труды и усердие его увидит, то будет милостию своею награждать. И он обещал накрепко о всем к ползе ЦВ-а стараться”, Protokół z konferencji P. P. Šafirova z Ch. Whitworthem, G. Grundem i J. G. von Keyserlingkiem, Moskwa 15/26 VIII 1706, PIB, pr. 1321, s. 1009.

cesarzu George Stepney. Whitworth pozostawał w stałym kontakcie ze Stepneyem, który wraz z holenderskim dyplomatą Jacobem Janem Hamel Bruynincxem usiłował pod koniec 1705 i w pierwszej połowie 1706 r. bezskutecznie mediować między dworem cesarskim a Franciszkiem II Rakoczym. Whitworth już podczas urzędowania w Wiedniu (1703–1704) żywo interesował się kwestią węgierską — był m.in. świadkiem paniki wywołanej w cesarskiej stolicy wieściami o zbliżaniu się kuruców, Bawarczyków i Francuzów, a w konsekwencji perspektywą oblężenia miasta. Zapewne zrozumiał wówczas istotę kwestii węgierskiej, dostrzegając zasadnicze trudności uniemożliwiające pomyślne przeprowadzenie przez Anglię mediacji pomiędzy cesarzem a powstańcami¹⁵. Po opuszczeniu Wiednia Whitworth nieprzerwanie korespondował ze Stepneyem i trudno wyobrazić sobie, aby nie śledził starań swego patrona o zaprowadzenie pokoju na Węgrzech w interesie cesarza jako sojusznika Anglii. Zwraca uwagę fakt, iż podczas konferencji z Rosjanami Whitworth wyjątkowo często poruszał sprawę węgierską, podkreślając wielokrotnie prawdopodobieństwo szwedzkiej dywersji na Śląsku w interesie kuruców¹⁶.

Możliwe więc, że to właśnie intryga Whitwortha dostarczyła pierwszego impulsu, który skłonił Piotra I do rozpoczęcia starań o przyjęcie do Wielkiego Aliansu w sierpniu 1706 r.

Miesiąc ten przyniósł bowiem zasadniczą zmianę w sytuacji strategicznej. Najpóźniej 11/22 sierpnia 1706 r. Piotr I nabrał pewności, iż Karol XII skierował się poprzez Śląsk prosto do Saksonii¹⁷. Car zdawał sobie świetnie sprawę, iż był to moment przełomowy w wojnie. Przed Rosją otwierały się obiecujące perspektywy polityczne.

Nową operację dyplomatyczną zaczęto planować już wcześniej, gdy tylko minęło bezpośrednie niebezpieczeństwo szwedzkiej ofensywy w głąb Rosji. Nie wiedząc jeszcze, czy oddalający się od rosyjskich granic Karol XII skieruje się w głąb Polski czy do Saksonii, Piotr I podjął starania o podtrzymanie chwiejnego Augusta II na tronie polskim, projektował też wysłanie poselstw do Prus, Austrii i Anglii¹⁸. Przekonawszy

¹⁵ Od listopada 1703 do marca 1704 r. Whitworth zastępował nieobecnego G. Stepneya, pełniąc obowiązki angielskiego przedstawiciela w Wiedniu. Jego relacje z tego okresu dowodzą głębokiego zainteresowania sprawami węgierskimi, Ch. Whitworth do Ch. Hedgessa, Wiedeń 10 XI 1703 – 5 III 1704 (nowego stylu), *Archivum Rákóczianum*, seria 2, t. 1: *Angol diplomatiai iratok*, wyd. E. Simonyi, Pest 1871, nr 36–77, s. 50–163; por. też J. M. Hartley, op. cit., s. 29–32.

¹⁶ „Да он же, посланник [Whitworth], объявил, что имеет он ведомость от посла своего из Вены [Stepney], что мирные договоры у цесаря с Венгерцы весьма разорились и война началась, для того что Венгерские нечальнейшие желали, дабы цесарь уступил Седмиградцкую землю в наследную власть Ракоцыю, а цесарь тово отнюдь не позволил; а знатно де, что Венгры имеют некую надежду [на Карола XII], что так смело поступают”, Protokół konferencji P. P. Šafirova z Ch. Whitworthem, G. Grundem i J. G. von Keyserlingkiem, Moskwa 15/26 VIII 1706, PIB, pr. 1320. s. 1010–1011; Węgrzy rzeczywiście zabiegali o pomoc szwedzka, por. opublikowaną korespondencję „kanclerza” Rakoczego, Pála Rádaya, ze szwedzkim sekretarzem Olofem Hermelinem, P. Ráday, *Iratai*, t. 1–2, wyd. K. Benda, F. Maksay, Budapest 1955, 1961. passim.

¹⁷ Piotr I do P. P. Šafirova, obóz pod Kijowem 11/22 VIII 1706, PIB, 1320.

¹⁸ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 24 VII/4 VIII 1706, SIRIO, t. 39, nr 73, s. 287.

się o szwedzkim marszu do Saksonii, car podjął szeroko zakrojoną akcję dyplomatyczną, sam zaś, najwyraźniej już w pełni uspokojony, wyruszył do Petersburga, by osobiście pokierować oblężeniem Wyborga.

Instrukcja dla wysłanego do Berlina carskiego posła Ivana Petroviča Izmajlova wskazuje, iż strona rosyjska nie wiązała już większych nadziei z pomocą Prus¹⁹. Na plan pierwszy w polityce rosyjskiej wysuwały się stosunki z mocarstwami Wielkiego Sojuszu, przede wszystkim Anglią, w drugiej kolejności z Austrią.

Piotr I miał nadzieje, że Karol XII, wkraczając do Rzeszy, sprowokuje konflikt z cesarzem i państwami morskimi²⁰. Informowany swego czasu przez rosyjskiego dyplomata Johanna Reinholda Patkula o mających chronić Saksonię postanowieniach sejmku Rzeszy, a nawet o rzekomej gwarancji bezpieczeństwa udzielonej Saksonii przez państwa morskie²¹, Piotr I (nawet jeśli zdawał sobie sprawę, iż nikt de iure nie udzielił Saksonii gwarancji) liczył, że Wysocy Alianci zdecydowanie wystąpią przeciwko szwedzkiej obecności w Rzeszy²². Car oczekiwał także, że skuteczna okaże się podjęta przez Augusta II akcja dyplomatyczna. Pierwsze sygnały zdawały się wskazywać, iż państwa morskie podejmą interwencję — ich przedstawiciele akredytowani przy królu szwedzkim wystosowali doń prośbę, aby nie wkraczał do Saksonii²³.

Także dyplomacja rosyjska usiłowała podejmować działania w tej sprawie. Matveevowi nakazano przekonywać Holendrów, że marsz Karola XII stanowił dywersję na rzecz Francji. Zarazem ambasador miał straszyć konsekwencjami uznania przez Prusy panowania w Rzeczypospolitej Stanisława Leszczyńskiego i rodzącym się profrancuskim sojuszem prusko-szwedzko-polskim. Na tej podstawie formułowano pod adresem Wysokich Aliantów postulat, aby nie dopuścili do całkowitego zrujnowania Saksonii i ostatecznego upadku Augusta II. W pierwszych tygodniach szwedzkiej inwazji Piotr I wyraźnie występował więc w interesie elektora saskiego. Sugerując, iż okazanie pomocy Wettinowi leżało w powszechnym

¹⁹ Instrukcja dla I. P. Izmajlova, (Kijów?) 21 VIII/1 IX 1706, PIB, pr. 1337, s. 1025–1028, zwłaszcza pkt 5; por. też: instrukcja G. I. Golovkina dla A. von der Litha, Moskwa 12/23 XI 1706, PIB, pr. 1435, s. 1216–1218.

²⁰ „In the meantime here are great expectations, what may be the effects of the king of Sweden's invading Saxony”, Ch. Whitworth do E. Lewisa, do R. Harleya, Moskwa 25 IX/6 X 1706, SIRIO, t. 39, nr 81, s. 311; „their great hopes are that the king of Sweden's invading Saxony will create a misundersta(n)ding with the allies”, ibidem, nr 82, s. 312.

²¹ N. Herlitz, *Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703–1706*, t. 1: (1703–1704), Stockholm 1916, s. 328, przyp. 7; „The allies — — as m-r Patkul gave this court hopes last winter, either had or would have taken the electorate of Saxony into their guaranty”, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 28 VIII/8 IX 1706, SIRIO, t. 39, nr 78, s. 305.

²² W rozmowach z Whitworthem Šafirov prezentował pogląd, że gwarancja została udzielona, P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 VIII/3 IX 1706 i 2/13 IX 1706, PIB, pr. 1320, s. 1005–1006 i pr. 1340, s. 1031–1032.

²³ J. Robinson (i J. Van Haersolte van Cranenburg) do Karola XII, sierpień 1706, PIB, pr. 1368, s. 1089–1090 (por.: [J. A. Nordberg], *Leben Karls des Zwölften Königs in Schweden mit Münzen und Kűpfer*, cz. 1, [Hamburg 1745], s. 671); obaj dyplomaci przebywali w Gdańsku, jako że Karol XII nie tolerował stałej obecności obcych dyplomatów w swym obozie. Dlatego powyższy memoriał dotarł doń, gdy był już w Saksonii.

interesie, de facto ostrzegał przed szwedzką dominacją w Polsce (będącą wynikiem obalenia Augusta II i uznania Stanisława I)²⁴.

Wkrótce jednak nastąpiło rozczarowanie — stało się jasne, iż mimo wieloletnich starań Augusta II Saksonia nigdy nie uzyskała i nie uzyska od mocarstw gwarancji bezpieczeństwa — nikt nie zamierzał narażać się Karolowi XII i występować w jej obronie. Nie zareagował także sejm Rzeszy, nie tyle sparaliżowany strachem, ile targany wewnętrznymi konfliktami — wielu książąt niemieckich z nadzieją spoglądało bowiem w stronę obozu w Altranstädt, licząc na wsparcie szwedzkiego króla w dziesiątkach sporów terytorialnych i sukcesyjnych, stanowiących istotę życia politycznego Rzeszy²⁵. Ponadto zarówno elektorzy, jak i pośledniejsi książęta czuli się coraz bardziej zagrożeni polityką młodego, ambitnego cesarza Józefa I, który od chwili wstąpienia na tron konsekwentnie dążył do wzmocnienia pozycji monarchy w Rzeszy — najbardziej jaskrawym przejawem nowego kursu polityki cesarskiej była oficjalna detronizacja („die Reichsacht” — 18/29 IV 1706) sojuszników Francji, elektorów Kolonii i Bawarii²⁶.

Skalę carskich nadziei, związanych z oczekiwanym konfliktem pomiędzy Karolem XII a „wysokimi aliantami” w związku ze szwedzkim marszem do Saksonii, ukazuje list Piotra I do przyjaciela Aleksandra Daniloviča Menšikova, napisany w chwili, gdy stało się jasne, że wkroczenie Szwedów do Saksonii nie wywołało oczekiwanego reperkusji. Car był bardzo zawiedziony biernością mocarstw — spodziewał się bowiem, iż zdecydowanie sprzeciwią się Karolowi XII. Najwyraźniej Piotr I liczył, że szwedzki marsz do Saksonii doprowadzi do wybuchu otwartego konfliktu. O skali rozgoryczenia cara świadczą skierowane do Menšikova słowa, z których wynika, iż godził się z zaistniałą sytuacją, niczym z dopustem Bożym czy wielkim nieszczęściem (zwrot o godzeniu się z wolą Bożą nasuwa skojarzenia z rozpaczą po przegranej bitwie) — carski niepokój wzbudzała zwłaszcza perspektywa wzmocnienia sił szwedzkich kosztem zamożnego elektoratu²⁷. Faworyt starał się pocieszać cara, doszukując

²⁴ „А Шведской король конечно идет в Саксонию за одно по факции Французской, а, как признаваем, и с согласия с Прусским королем, ибо он здесь велел объявить — —, что, видя он вступление Шведское и чая конечному от того произойти королю Августу разорению, принужден будет — — Станислава признать за короля Польского — — возможно разсудить, что и то ЦВ-у может быть опасность, дабы он, Прусской, и весьма не учинил Шведеу и Станиславу помощи. И того ради надлежит Вашему Превосгодительству [dalej: ВП] — — Статским министрам секретно о том предлагать, дабы они разсудили, не может ли и им от того согласия Прусского с Шведом произойти опасения, ибо, знатно, то не без согласия с Французом чинится, которому для сочинения отдуху от соединенных сие впадение во Империи чинится, и дабы они для собственной и общей ползы до того разорения Саксонии и до конечной гибели короля Августа не допустили и о том с Англиею посововетали”, P. P. Saifov do A. A. Matveeva, koniec września (starego stylu) 1706, PIB, pr. 1363, s. 1075–1076.

²⁵ E. Carlson, *Sveriges Historia under Konungarne af Pfalziska Huset*, t. 8: *Sveriges Historia under Karl den Tolfte Regering*, cz. 3, Stockholm 1910, s. 51.

²⁶ C. von Noorden, op. cit., t. 2, Düsseldorf 1874, s. 512–516.

²⁷ „О входе неприятелском в Саксонию не без великой печали нам, ибо не так мы чаяли от других, как ныне; никто на то не смотрит, и из сего ево богатства немного добра уповать возможно; но буди в том воля Божия!”, Piotr I do A. D. Menšikova, obóz pod Wyborgiem 19/30 X 1706, PIB, 1391.

się w napływających z zachodu doniesieniach wiadomości, które uznać można by za zwiastuny zbliżającej się wojny między Szwecją a członkami antyfrancuskiej koalicji²⁸. Niegasnąca nadzieja, iż do wybuchu konfliktu jednak dojdzie, towarzyszyć miała Piotrowi I przez cały okres pobytu Karola XII w Rzeszy, a później w pobliżu jej granic — aż do jesieni 1707 r.

Sprzyjała jej myśl, iż wkroczywszy do Rzeszy, impulsywny Karol XII zdecyduje się nagle wspomóc słabnącego Ludwika XIV. Strona rosyjska posługiwała się tą prognozą przede wszystkim jako argumentem w negocjacjach dyplomatycznych. Już na wieść o szwedzkim marszu do Saksonii Piotr I sformułował jej interpretację, którą dyplomacja rosyjska powtarzać miała niezmiennie Wysokim Aliantom przez cały kolejny rok. Wkroczenie Karola XII do Saksonii przedstawiano jako jawny sukces dla Ludwika XIV. Przekonywano wręcz, że inwazja została spowodowana francuskimi intrygami, straszono rzekomym szwedzkim wsparciem dla księcia siedmiogrodzkiego Franciszka II Rakoczego (prowadzącego przecież dywersję na rzecz Francji)²⁹. Szwedzkie zapewnienia, iż celem ofensywy było jedynie wyeliminowanie Augusta II z wojny, strona rosyjska zdecydowanie dezawuowała, przekonując, że wzmocniwszy się w Saksonii Karol XII stanie się ogromnym zagrożeniem dla sprzymierzonych³⁰. Teza o szwedzkiej dywersji w interesie Francji powtarzana była przez Rosjan z taką częstotliwością i przekonaniem, iż zagraniczni dyplomaci utożsamiali ją z faktyczną opinią strony rosyjskiej³¹.

²⁸ „А что в последнем писме изволили Ваша Милость [dalej: ВМ] о входе швецком в Саксонию означенить, и то правда, что из ево богатства немного бы добра уповать возможно, однакож есть ныне нам не без надежды в являющихся к Швецкой стороне противных поступках, [wymienione ze strony Austrii, Anglii i Holandii — J. В.-N.] — — Итак мы надеемся, что неприятельская прибыль едва не обратитца ль ему в убыль, что окажется следующего время. Также еще здесь нет известия, какие будут у кого намерения”, А. Д. Меншиков do Piotra I, Żółkiew 24 XI/5 XII 1706, PIB, pr. 1391, s. 1134.

²⁹ Piotr I do P. P. Šafirova, obóz pod Kijowem 11/22 VIII 1706 i 21 VIII/1 IX 1706, PIB, 1320 i 1340; P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 VIII/3 IX 1706 i 2/13 IX 1706, PIB, pr. 1320, s. 1005–1006 i pr. 1340, s. 1031–1032; Instrukcja dla A. A. Matveeva, pkt. 3 (projekt P. P. Šafirova 14/25 X, uwagi Piotra I 30 X/10 XI, oryginał 23 XI/4 XII 1706), PIB, 1401 i pr.; por. Piotr I do H. (A. R.) Stilesa, obóz pod Kijowem 11/22 VIII 1706, PIB, 1319.

³⁰ „И хотя он [Karol XII] и так делает, как разглашает, что ничего против союзных чинить не будет, тоцию Саксонию выграбить, аднакож мочно разсудить, когда многия милионы в сей богатой земле достанет и войско zelo умножит, тогда мочно ль ему будет верить протчим, паче же Дацкому”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 2/13 X 1706, PIB, 1372; „а хотя [Karol XII] и обнадеживает, а когда награвитца, иное будет делать”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 4/15 XI 1706, PIB, 1406.

³¹ „The court seems still fully persuaded that the invasion of Saxony has been made in concert with the king of France”, Ch. Whitworth do R. Harleja, Moskwa 26 XI/7 XII 1706, SIRIO, t. 39, nr 93, s. 332; „und meinert der Schaphirof, daß der Credit des K[öniges] in Sweden zimlich erloschen wäre, zumahlen da man Alliiertes fast vor gewis hielte, daß wann der K[önig] in F[rank]reich in dieser verwichenen Campagne nicht so gar unglücklich gewesen wäre, der K[önig] in Sweden woll in seiner Faveur eine Diversion auf dem Deutschem Boden gemachet haben würde, und blieben deßhalb die sehr cahirte schwedische Dessesins sambtlichen Hohen Alliierten annoch sehr suspect; aus diesen allen nun scheinert das czaarische Ministerium anjetzo zimlich vergnügt zu sein”, J. G. von Keyserlingk do Fryderyka I, nr 40, Moskwa 27 XI/8 XII 1706, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem (dalej: GStAPKB), Repositur 11 (Auswärtige Beziehungen), Russland 17.b, k. 11–11v.

W korespondencji cara i jego współpracowników nie ma jednak żadnych śladów wiary w prawdziwość tej teorii. Występuje ona jedynie jako argument, który należało wpajać przedstawicielom „Wielkiego Aliansu”. Dla Rosji to powtarzane niczym dogmat stwierdzenie stanowiło punkt wyjścia i podstawę nowej ofensywy dyplomatycznej. Za nią kryła się wszakże nadzieja na wybuch konfliktu między Karolem XII i Wysokimi Aliantami — a co za tym idzie „uwięznięcie” Karola XII w Rzeszy, z dala od rosyjskich granic.

Teza, jakoby Karol XII wkroczył do Rzeszy w interesie Francji, stała się dla Rosji wygodnym argumentem w staraniach o przyjęcie do „Wielkiego Aliansu”. Oto wróg Piotra I przeprowadzał dywersję w interesie przeciwnika sprzymierzonych, logiczną konsekwencją winno być zatem zawiązanie sojuszu pomiędzy nimi a Rosją.

Car nakazał podjęcie oficjalnych starań o akces do „Wielkiego Aliansu” po uzyskaniu (11/22 VIII 1706) wiadomości o szwedzkim marszu do Saksonii. Bez wątpienia oficjalna propozycja padła ze strony rosyjskiej, poprzedziły ją jednak liczne zachęty płynące z tak wielu źródeł, że trudno nie dopatrywać się tu politycznej intrygi.

Zapewne jako pierwszy o sprawie tej opowiedział carowi pod koniec lipca jego osobisty lekarz Robert Ereskin (Areskin) — Szkot z pochodzenia. Medyk twierdził, iż podczas rozmowy z Whitworthem usłyszał, że jeżeli Rosja przystąpiłaby do Wielkiego Sojuszu, wówczas Anglia mogłaby doprowadzić do pokoju rosyjsko–szwedzkiego. Angielski poseł zaznaczył jednak, że z inicjatywą w tej sprawie musiałaby wystąpić strona rosyjska³² (dyplomata sondowany później przez Rosjan nie zaprzeczył wprost, jakoby składał takie oświadczenie Ereskinowi, lecz stwierdził jedynie, że nie miał żadnych rozkazów w tej sprawie³³). Mimo że wiadomość ta była zupełnie nieoficjalna i mocno niepewna, Piotr I bardzo żywo zareagował na tę ofertę, nakazując Golovinowi ostrożnie wybadać Anglika³⁴. Zainteresowanie cara było o tyle zrozumiałe, iż już od ponad półtora roku Whitworth nagabywany przez rosyjskiego kanclerza w sprawie mediacji zasłaniał się brakiem rozkazów.

Wkrótce plan wstąpienia Rosji do Wielkiego Aliansu (a zwłaszcza sojuszu z Austrią) w wypadku wkroczenia Szwedów do Saksonii zachwalać zaczął, opuszczający właśnie rosyjską służbę, feldmarszałek George Ogilvie — także Szkot, który uprzednio przez niemal cztery dziesięciolecia służył w armii austriackiej. Jego list do cara w tej sprawie napisany został dokładnie w przededniu otrzymania przez Piotra I wiadomości o szwedzkim pochodzie do Saksonii³⁵.

³² „что ежели б мы вступили в общей союз с ними против Французов, то б могли оне у нас мир учинить с Шведом”, Piotr I do F. A. Golovina, Kijów 13/24 VII 1706, PIB, 1275; A. F. Golovin do P. P. Šafirova, Głuchów 28 VII/8 VIII 1706, PIB, pr. 1275, s. 956.

³³ P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 5/16 VIII, PIB, pr. 1298, s. 987; zapiska P. P. Šafirova z konferencji Moskwa 15/26 VIII 1706, PIB, pr. 1320, s. 1010.

³⁴ Piotr I do F. A. Golovina, Kijów 13/24 VII 1706, PIB, 1275.

³⁵ G. Ogilvie do Piotra I, Kijów 10/21 VIII 1706, PIB, pr. 1290, s. 976. Ponieważ car przebywał w obozie pod Kijowem, list Ogilvie’ego musiał być znany carowi już 11/22 sierpnia 1706 r.

Trudno nie dopatrywać się tu intrygi. Whitworth utrzymywał bliskie kontakty z dworem cesarskim, Ogilvie był ściśle związany z Wiedniem³⁶. Z oczywistych względów to właśnie Austria z największym niepokojem przyjmowała najpierw pogłoski, a później doniesienia o marszu Karola XII poprzez jej terytorium do Saksonii. Narastające napięcie między cesarzem Józefem I a Karolem XII sprawiło, że w Wiedniu coraz bardziej liczone na cara, przewidując, iż jego wojskowa pomoc mogła okazać się niezbędna już w niedalekiej przyszłości³⁷. Pewną rolę mogły odgrywać także nieco przedczesne obawy Wiednia przed kontaktami cara z Franciszkiem II Rakoczym³⁸.

Co ciekawe, podobna propozycja nadeszła wkrótce z jeszcze jednej strony — przedłożyli ją rosyjskiemu przedstawicielowi w Polsce Vasilijowi Lukićowi Dolgorukiemu „polscy ministrowie” (Dolgorukij wymienił jedynie nazwisko biskupa kujawskiego Konstantego Felicjana Szaniawskiego, znanego z bliskich kontaktów z Wiedniem). Polacy, wyrażając obawę przed znacznym wzmocnieniem sił Karola XII w Saksonii, przedstawili sposób szybszego zakończenia wojny: car winien był posłać wojska na Węgry, by pomóc pokonać Franciszka II Rakoczego, w zamian za to cesarz i jego sojusznicy zezwoliliby Danii na rozpoczęcie wojny przeciwko Szwecji. Dania wystawiłaby flotę i połączywszy ją z flotą rosyjską, wspólnie prowadziła wojnę na morzu. Szaniawski zaoferował, że gdyby Piotr I przystał na przedłożoną propozycję, gotów był osobiście udać się do Wiednia na rokowania w tej sprawie³⁹. Pomysł niezwykle spodobał się carowi (z wyjątkiem punktu o flocie, zapewne zarówno ze względu na rosyjską słabość na Bałtyku, jak i lansowaną tezę o ściśle

³⁶ Od 1705 r. ważnym pośrednikiem w tych kontaktach musiał być spowiednik Ogilvie’ego jezuita Elias Broggi. Właśnie ten zakonnik w początku 1707 r. został posłany przez cesarza Józefa I z poufną misją do Piotra I do Żółkwi, G. Piazza do F. Paulucciego, Opała 23 XII 1706/3 I 1707, *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 41: *Iulius Piazza (1706–1708)*, wyd. J. Kopic, vol. 1: (8.VII.1706–31.III.1707), Romae 1991, nr 105, s. 114; Ch. Whitworth do R. Harleja, Moskwa 5/16 III 1707, SIRIO, t. 39, nr 105, s. 376; *Pis’ma i doneseniâ iezuitow o Rossii konca XVII i načala XVIII veka*, [wyd. M. O. Kołłowič], SP 1904, s. 168–169.

³⁷ Pół roku później, 12/23 lutego 1707 r., w liście do Friedricha Schönborna ks. Eugeniusz Sabaudzki uznał decyzję cesarza o uznaniu Stanisława Leszczyńskiego za króla „für mindesten verfrüht, nicht wegen des Wettiners, sondern wegen des Zaren von Rußland, «weil man noch nicht weiß, wo man etwa dessen Hilfe vonnöten haben möchte»” (cytat za: M. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*, t. 2, Wien 1964, s. 187). Tradycyjnie już Rosję postrzegano w Wiedniu jako potencjalnie ważny czynnik stabilizujący sytuację w Europie Wschodniej, który można było wykorzystać m.in. jako przeciwwagę dla Szwecji (H. Brulin, op. cit., s. 226). Dnia 9/20 stycznia 1704 r. cesarscy ministrowie sformułowali na konferencji opinię, iż cara należało traktować „als das nordische Engelland — — welcher respectu der Turcken, Schweden, Polen und Brandenburg das aequilibrium halten und auf erforderlichen fall hulff leisten oder fried machen kann, wie respectu anderer potenzien von Engelland beschieht” (cytat za: H. Brulin, op. cit., s. 229).

³⁸ Już w początku 1707 r., gdy kontakty rosyjsko-węgierskie były dopiero inaugurowane, do kancelarii szwedzkiej dochodziły pogłoski o austriackich obawach przed udzieleniem przez cara sukursu Franciszkowi II Rakoczemu 30 000 korpusem wojsk rosyjskich, O. Hermelin do S. Barka, nr 5, (Alt)Ranstädt, 25 I/26 I/5 II 1707, *Bref från Olof Hermelin till Samuel Barck 1702–1709*, wyd. C. von Rosen, Stockholm 1913, s. 103.

³⁹ V. L. Dolgorukij do A. D. Menšikova, Brześć (?) 6/17 IX 1706, PIB, pr. 1321, s. 1013–1014.

defensywnym charakterze rosyjskich sił morskich) i choć przewidywał trudności, nakazał swemu przedstawicielowi w Wiedniu baronowi Henrikowi von Huyssenowi wspólne starania z Szaniawskim w tej sprawie⁴⁰. Propozycje polskich ministrów i oświadczenie Szaniawskiego szły na tyle daleko, że nie sposób wyobrazić sobie, aby nie miały aprobaty Wiednia i Augusta II. Ponadto moment złożenia tej propozycji wyklucza, aby Polacy wykoncyrowali ją na podstawie wiadomości o rozpoczęciu przez Rosjan starań w Wiedniu — tych otrzymać jeszcze nie mogli⁴¹. Wydaje się więc nader prawdopodobne, iż projekt Szaniawskiego należy dołączyć do listy nieoficjalnych propozycji, padających z różnych stron pod adresem cara, a składanych wyraźnie w interesie cesarza. (Dodajmy, że Ogilvie przedchodził właśnie na służbę Augusta II).

Nazajutrz po otrzymaniu listu od Ogilvie'ego, 11/22 sierpnia 1706 r., na wieść o szwedzkim marszu do Saksonii Piotr I podjął zasadniczą decyzję — nakazał Šafirovowi zbadać stosunek Whitwortha do planu przystąpienia Rosji do Wielkiego Sojuszu, a w razie pozytywnej reakcji posła, złożyć mu oficjalną propozycję⁴². Tego samego dnia Piotr I postanowił posłać do Londynu swego przedstawiciela w Wiedniu Huyssena w celu zawarcia traktatu z Anglią, zawierającego klauzulę o przekazaniu rosyjskich wojsk na służbę królowej Anny⁴³. Piotr I zmienił jednak zdanie i wkrótce powierzył tę kluczową misję Rosjaninowi — zaufanemu Matveevowi. Huyssenowi nakazano zaś reskryptem z 19/30 sierpnia 1706 r. złożyć propozycję przystąpienia Rosji do Wielkiego Sojuszu („wspólnego sojuszu”) zarówno cesarzowi Józefowi I, jak i przebywającym w Wiedniu posłom Anglii, Danii i Holandii. Jeżeli propozycja zostałaaby dobrze przyjęta, wówczas Huyssen miał prosić o szybkie przysłanie do Rosji cesarskiego negocjatora z pełnomocnictwami do rokowań w sprawie przystąpienia do aliansu⁴⁴.

W ten sposób zainicjowano równoległe negocjacje — zasadniczą wagę Piotr I przykładał do rokowań z Anglią, upatrując w niej najważniejszego

⁴⁰ Piotr I do A. D. Menšikova, SP 2/13 X 1706, PIB, 1371; por.: Piotr I do G. I. Golovkina, SP 22 IX/3 X 1706, PIB, 1362; por.: Piotr I do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1402.

⁴¹ Polacy złożyli Rosjanom tę propozycję w Brześciu (?) przed 6/17 września 1706 r., nie mogła być więc ona efektem starań H. von Huyssena w Wiedniu o przyjęcie Rosji do Wielkiego Sojuszu, gdyż car nakazał ich podjęcie z Kijowa 19/30 sierpnia 1706 r.

⁴² „Ныне нам подлинная ведомость учинилась, что Шведы конечно чрез Шлезию идут в Саксонию. Того ради мнится мне, чтоб ты то объявил посланником Аглинскому и Датцкому, понеже сей ево в Ымперию вход явная помощь Французу; також бутто б от себя Аглинскому предложил, надобно ль им то будет, когда мы в опшей великой их алианц вступим, и когда zelo ахотно в том поступит и мочно будет видеть, что то им надобно, тогда и указ о том ему о том открыть”, Piotr I do P. P. Šafirova, obóz pod Kijowem 11/22 VIII 1706, PIB, 1320; zalecenia te powtórzył Piotr I w liście do Šafirova z Kijowa 21 VIII/1 IX 1706, PIB, 1340.

⁴³ *Izдание Kommissi Pečataniâ Gosudarstvennyh Gramot i Dogovorov pri Moskovskom Glavnom Arhive Ministerstva Inostrannyh Del*, w: N. N. Bantyš–Kamenskij, *Obzor vnešnih snošenij Rossii (po 1800 god)*, cz. 1, Moskva 1894, s. 125; *Koncept instrukcji Piotra I dla H. von Huyssena (zapewne Kijów 11/22) VIII 1706, PIB, 1333, przyp. 1 (tekst skreślony, zapewne po rezygnacji z wysłania Huyssena do Anglii — przed 19/30 VIII 1706)*.

⁴⁴ Instrukcja Piotra I dla H. von Huyssena, (Kijów) 19/30 VIII 1706, PIB, 1333.

członka Wysokiego Aliansu. Uważał też słusznie, iż jedynie na Wyspach zapaść mogła korzystna dlań decyzja. Angielski dwór królewski stać się miał miejscem kluczowych rokowań o przyjęcie Rosji⁴⁵. Równocześnie podjęto rozmowy w Wiedniu, które prowadzić miały do dwustronnego traktatu rosyjsko-austriackiego. Piotr I nie był zbyt entuzjastą takiego rozwiązania, traktując je raczej jako element szerszych starań o przyjęcie do „Wielkiego Aliansu”. Wydaje się, iż w ostateczności, gdyby „wielkiego” planu nie udało się zrealizować, był gotów zaakceptować sojusz z samym cesarzem — także przydatny Rosji.

Na rozkaz cara Šafirov przeprowadził wstępne rozmowy z Whitworthem. Na pierwszych konferencjach Whitworth poinformował, iż nie otrzymał z centrali odpowiedzi na kwietniowe rosyjskie propozycje sojuszu w zamian za pokojowe pośrednictwo. Podkreślił przy tym, iż Anglia dotąd nie podjęła się mediacji, znając negatywny stosunek Karola XII do pokoju, sama zaś nie miała ani czasu, ani przyczyny, aby zmuszać Szwecję do jego zawarcia⁴⁶.

Kolejna konferencja miała miejsce już po otrzymaniu wiadomości o szwedzkim marszu do Saksonii. Angielski poseł, aczkolwiek wiedział, iż Wysocy Alianci nie udzielili Saksonii gwarancji bezpieczeństwa⁴⁷, zapewniał jednak Šafirova, iż z pewnością uczynią zadość udzielonej Saksonii gwarancji bezpieczeństwa, o ile Karol XII zdecyduje się wkroczyć do elektoratu w celu udzielenia pomocy Francji bądź na Śląsk, czyniąc dywersję na rzecz Franciszka II Rakoczego⁴⁸ (w swej relacji Whitworth nie wspomniał o tych wypowiedziach). W odpowiedzi Šafirov oświadczył, że w takiej sytuacji Rosja gotowa była okazać przyjaźń Wysokim Aliantom i jeżeli z ich strony pojawiłyby się odpowiednie zachęty, wówczas zapewne zdecydowałyby się na przystąpienie do Wielkiego Sojuszu. Na tę nieoficjalną propozycję Anglik zareagował w sposób nader znamienny — bez wahania oświadczył, iż Anglia zawsze chciała żyć w przyjaźni z Rosją, nie miała jednak dotąd okazji zaprosić jej do Wielkiego Aliansu. Wyraził wszakże przekonanie, iż w obecnych okolicznościach „сие приятно будет”. Šafirov uznał, że w tej sytuacji nie należało składać oficjalnej propozycji, lecz odczekać, aż przymuszeni okolicznościami uczynią to sami sprzymierzeni⁴⁹. Jednak w swej relacji dla Whitehallu Whitworth nie wspomniał o planie przystąpienia Rosji do Wielkiego Sojuszu. Informował jedynie o gotowości cara do zawarcia z Anglią porozumień, jakie

⁴⁵ „чтоб ему (Матвееву) при возвращении своем ехать в Англию, понеже сие место ныне principallyное в мочи у всего алирта (о чем Вам и посланник Аглинской говорил)”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 24 IX/5 X 1706, PIB, 1368.

⁴⁶ „но говорил, что королева его для того по се число в медиацию и не вступалась, потому, что видит Шведа к миру еще весьма несклонна, а принуждать его к тому ни времени, ни причины не имела”, Protokół konferencji P. P. Šafirova z Ch. Whitworthem, G. Grundem i J. G. von Keyserlingkiem, Moskwa 15/26 VIII 1706, PIB, pr. 1320, s. 1010.

⁴⁷ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 28 VIII/8 IX 1706, SIRIO, t. 39, nr 78, s. 305.

⁴⁸ P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 VIII/3 IX i 2/13 IX 1706, PIB, pr. 1320, s. 1005–1006 i pr. 1340, s. 1031–1032.

⁴⁹ P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 VIII/3 IX i 2/13 IX 1706, PIB, pr. 1320, s. 1005–1006 i pr. 1340, s. 1032.

ta uznałaby za stosowne, w razie gdyby Szwecja wznieciła zamieszanie w Rzeszy bądź podjęła dywersję na korzyść Francji lub Franciszka II Rakocznego⁵⁰.

W kolejnych tygodniach naciskany przez cara Šafirov ponowił propozycję, wzbogacając ją o ofertę przekazania na służbę Wysokich Aliantów znacznego korpusu wojsk rosyjskich. Whitworth replikował jednak, iż nie otrzymał jeszcze z centrali odpowiedzi na swe relacje⁵¹.

Pod koniec października, gdy Šafirov przygotowywał instrukcję dla posyланego do Londynu Matveeva, podczas konsultacji jej treści z Whitworthem usłyszał z ust angielskiego posła brzemiennie w skutki oświadczenie. Whitworth poinformował, iż otrzymał od swych akredytowanych w Wiedniu i Hadze kolegów wiadomości o panującym powszechnie podejrzeniu, że Karol XII wkroczył do Saksonii w wyniku francuskiej intrygi. Angielscy dyplomaci donosili jakoby o licznych misjach kierowanych rzekomo do króla szwedzkiego z żądaniem, aby opuścił Saksonię i groźbą podjęcia zdecydowanych kroków, jeśli nie uczyniłby tego dobrowolnie. W związku z tym Whitworth radził wyposażyć posyланego do Anglii Matveeva w odpowiednie rozkazy, aby w razie wybuchu otwartego konfliktu między Szwecją a Wysokimi Aliantami mógł natychmiast poinformować Sojuszników, w jaki sposób i gdzie car mógłby dopomóc im swymi wojskami. Whitworth informował też, że zasugerował swemu dworowi, aby, o ile zdecydowano by się na sojusz z carem przeciwko Karolowi XII, dążyć do zawarcia umowy, w myśl której znacząca część wojsk rosyjskich skierowana zostałaby na Węgry w celu zduszenia powstania Franciszka II Rakocznego, natomiast uwolniony stamtąd korpus wojsk cesarskich dołączyłby do (wielonarodowych) sił skierowanych przeciwko Szwedom. Whitworth pytał, czy Piotr I przystałby na taki plan⁵².

⁵⁰ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 28 VIII/8 IX 1706, SIRIO, t. 39, nr 78, s. 305–306.

⁵¹ Protokół konferencji P. P. Šafirova z Ch. Whitworthem, G. Grundem i J. G. von Keyserlingkiem, Moskwa 11/22 IX 1706, PIB, pr. 1368, s. 1088. P. P. Šafirov powtórzył stanowisko strony rosyjskiej także w kolejnej rozmowie, P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 23 IX/4 X 1706, PIB, pr. 1378, s. 1113.

⁵² „Аглинской посланник в разговорах сказывал, что имеет он из Вены и из Голландии ведомость от министров своих, что о Швецком короле конечно подозрение имеют, что он по Французской факции то впадение в Саксонию учинил, и посылают к нему отовсюду посланных говорить, чтоб вышел из Саксонии по добродетели, а буде не выдет, то иные способы восприимут. И советует он, посланник, чтоб послать указ к Андрею Матвееву, дабы мог объявить в таком случае союзным, в чем и где может ЦВ–о им войсками своими помогать, дабы в прересылке время не терялось, а он де, посланник, советовал при дворе своем, что ежели запотребно признают с ЦВ–ом в такой трактат или союз, видя Швецкую противность, вступить, то б договоритца о том, дабы ЦВ–о цесарю в Венгры дал на помощь из войск своих знатную часть для утоления Венгров, а цесарь бы против того одну часть войска своего з генералом добрым, оттуды выведши, обратил против Шведа и соединил с ынными к тому тогда определенными войски. И желает он, посланник, о том ЦВ–а намерение ведать, изволит ли он на то изволить, ежели на то королевы его склонность будет?“, zapiska Šafirova ustnej propozycji Ch. Whitwortha (dodatek do P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 14/25 X 1706), PIB, pr. 1402, s. 1158.

Powołując się na to źródło, Valerij Vozgrin (idem, *Rossia i europejskie strany v gody severnoj vojny (istoria diplomatičeskich otnošenij v 1697–1710 gg.)*, Leningrad 1986, s. 162,

Chociaż propozycja Whitwortha miała charakter mocno nieoficjalny, car zareagował na nią wybuchem entuzjazmu⁵³ i natychmiast wyraził zgodę, dokonał jednak korekty w propozycji angielskiego posła, przekształcając ją w projekt wymiany wojsk pomiędzy nim a cesarzem Józefem I. Wojska rosyjskie miałyby zostać skierowane na pomoc cesarzowi przeciwko Franciszkowi II Rakoczemu, w zamian za co oddziały austriackie wymaszerowałyby z Węgier, by wspólnie z siłami Piotra I walczyć przeciwko Karolowi XII⁵⁴. Choć różnica pomiędzy projektem Whitwortha a planem cara była dość znaczna, stanowisko strony rosyjskiej było jednak elastyczne i Piotr I gotów był przyjąć ofertę także w jej pierwotnej wersji⁵⁵.

Wydaje się to zrozumiałe, podobnie jak entuzjazm cara. Uprzednio Piotr I przewidywał bowiem, że rokowania z cesarzem trudno będzie doprowadzić do szczęśliwego końca⁵⁶, skoro jednak propozycja zawarcia traktatu z Wielkim Aliansem na tych warunkach padła ze strony angielskiej, szanse wydawać się mogły niewspółmiernie większe. Car zalecił wybadanie stanowiska Wiednia wobec tej propozycji⁵⁷, Matveewowi nakazał podpisać w Londynie traktat z Wysokimi Aliantami właśnie na tych warunkach⁵⁸, Whitwortha zaś zachęcał do usilnego popierania sprawy u swego dworu, obiecując mu hojne wynagrodzenie⁵⁹.

Propozycja Whitwortha okazała się ważna jeszcze z jednego powodu — przyczyniła się do powstania cennego dla historyka źródła. W skierowanej do Šafirova odpowiedzi Piotr I wyjawiał bowiem zasadniczy cel polityki rosyjskiej, który bez wątplenia przyświecał kilkunastomiesięcznym staraniom o przyjęcie Rosji do Wielkiego Sojuszu — „чтоб каким ни быть образом союзных в сие дело привезать”⁶⁰.

Najwyraźniej Piotrowi I chodziło więc o wciągnięcie członków Wielkiego Aliansu do wojny ze Szwecją. Istotą rosyjskiego planu było przeła-

---

przyp. 128) w sposób zupełnie nieuprawniony stwierdzał, że Austria zgadzała się na sojusz z Rosją i oddanie jej korpusu swych wojsk, kategorycznie oznajmiał też, że to sama Austria składała w tej sprawie propozycje północnym sojusznikom.

⁵³ „Получены здесь Ваши письма, — — которыми здесь немало повеселились — — (а особово тому, что предложил Аглинской)”, A. V. Makarov do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, pr. 1402, s. 1159.

⁵⁴ Piotr I do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1402; P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 12/23 XI 1706, PIB, pr. 1402, s. 1160.

⁵⁵ Por.: przyp. 58.

⁵⁶ Piotr I do A. D. Menšikova, SP 2/13 X 1706, PIB, 1371.

⁵⁷ Piotr I do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1402; znamienne, że car nakazał Menšikowowi utrzymanie w najgłębszej tajemnicy faktu, iż propozycję tę złożył Whitworth, Piotr I do A. D. Menšikova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1400.

⁵⁸ P. P. Šafirov do A. A. Matveeva, Moskwa 23 XI / 4 XII 1706, PIB, pr. 1401, s. 1153.

⁵⁹ Piotr I do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1402.

⁶⁰ „Аглинскому в ответ прилично сие, что дать цесарю войски (как он предлагает) и у цесаря взять (и сие б zelo изрядно, чтоб каким ни быть образом союзных в сие дело привезать); и о сем изволте с ним иметь розговор и сию нашу склонность ему объявить, что мы совет его за благо принели; притом ево возможно приластить, ешли что доброе учинитца, то без воздояние не оставим”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 30 X/10 XI 1706, PIB, 1402.

manie dominującej dotychczas w polityce Wysokich Aliantów (ale także Szwecji) zasady izolowania konfliktu północnego. Połączenie obu wojen w jeden wielki konflikt ogólnoeuropejski stawiałoby Rosję w komfortowej sytuacji. Walcząca samotnie ze Szwecją, pozbawiona sojuszników Rosja pozyskałaby potężnych sprzymierzeńców przeciwko Karolowi XII. Udałoby się wreszcie rozbić sojusz Szwecji z państwami morskimi i zapobiec groźbie realizacji najbardziej przerażającego scenariusza — wsparcia Szwecji przez mocarstwa (zwłaszcza Anglię) celem przywrócenia status quo ante bellum na Morzu Bałtyckim. Rosji udało się wreszcie wyrwać z izolacji, włączyć w system europejskich sojuszy, stać ważnym członkiem koalicji antyfrancuskiej. Z pewną przesadą można by stwierdzić, że stawała przed nią wreszcie szansa zajęcia miejsca w europejskim konercie mocarstw, faktycznego wkroczenia do Europy.

Wydawało się, że ziszczą się carskie nadzieje i wejście Karola XII do Saksonii wywoła konflikt z członkami Wysokiego Aliansu. Informacje o rzekomych planie zmuszenia Karola XII siłą do opuszczenia Rzeszy sugerowały, że nareszcie pojawił się casus foederis. Największe nadzieje Piotr I wiązał z sojuszem z Anglią — najważniejszym członkiem „Wielkiego Aliansu”, zarazem tym spośród mocarstw, od którego decyzji w największym stopniu zależał kształt przyszłego układu sił nad Bałtykiem. Anglia dysponowała znaczącym wpływem na Danię, mogąc przestać powstrzymywać ją przed ponownym przystąpieniem do wojny przeciwko Szwecji — o co niezmiennie zabiegał car, przeprowadzenie planu rozbitcia szwedzkiego imperium było bowiem niemożliwe bez udziału duńskiej floty (rzecz jasna, byłoby jeszcze lepiej, gdyby po stronie Rosji wystąpiły eskadry brytyjskie i holenderskie)⁶¹. Wybuch konfliktu między Karolem XII a członkami Wielkiego Aliansu niósłby ze sobą jeszcze jeden, bodaj najważniejszy dla Rosji skutek — Karol XII „uwiązłby” w Rzeszy, podobnie jak pięć lat wcześniej w Rzeczypospolitej. Wówczas niebezpieczeństwo szwedzkiej ofensywy w głąb Rosji ponownie oddaliłoby się, a może nawet całkowicie zanikło. Ze wszystkich sił należało zatem rozniecać konflikt między Karolem XII a członkami Wielkiego Aliansu. Plan wymiany wojsk z cesarzem wydawał się do tego celu idealny — król szwedzki wielokrotnie dawał do zrozumienia, iż uzna wszelką pomoc okazaną swym wrogom za casus belli. Widok Austriaków stawających ramię w ramię z Rosjanami przeciwko Szwedom bez wątpienia sprowokowałby Karola XII do działań odwetowych przeciwko Habsburgowi. Stąd pomysł wymiany wojsk tak bardzo przypadł do gustu carowi, iż usiłował go zrealizować jeszcze pod koniec 1707 r. Nadrzędny cel — odwrócenie od Rosji szwedzkiej ofensywy, przyświecać miał wszelkim inicjatywom dyplomatycznym Piotra od chwili szwedzkiego marszu do Saksonii aż po moment zbliżania się wojsk Karola XII do granic rosyjskich (sierpień 1706 — czerwiec 1708 r.).

⁶¹ „С Аглинским zelo надобно ныне при их мочи и Шведовой противности везатца и всяко промышлять, чтоб вступить в союз с ними, как я и наперет писал к вам”. Piotr I do P. P. Šafirova, SP 4/15 XI 1706, PIB, 1406; „и инова не имею что писать, толко чтоб всеми силами трудитца, дабы вступить в союз с протчними, также и о сем (хотя издалека) что Дацкому позволить, а ради им впредь опосения, то б преж того обещать нас и Датчан”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 14/25 XI 1706, PIB, 1415.

Wobec łańcucha zdarzeń, jaki rozpoczęło w polityce rosyjskiej oświadczenie Whitwortha, warto poświęcić jeszcze nieco uwagi sygnalizowanej już rozbieżności pomiędzy źródłami proveniencji rosyjskiej a relacjami angielskiego posła. Choć zmienił się rozmówca Whitwortha (Golovin zmarł 31 VII/11 VIII 1706, w kontaktach z obcymi dyplomatami zastąpił go Šafirov), nadal ją odnotowujemy. Okoliczność ta stanowi dodatkowy argument, nakazujący domniemywać, iż to właśnie Anglik mijał się z prawdą. Wbrew składanym Šafirovowi zapewnieniom, Whitworth nie tylko nie zalecił swemu dworowi planu wymiany wojsk między cesarzem a carem, lecz nawet nie przyznał się, iż złożył Rosjanom taką propozycję. W relacji wspomniął jedynie, że wkrótce Matveev otrzymać miał pełnomocnictwa do rokowań w sprawie przystąpienia Rosji do „Wielkiego Aliansu” bądź podjęcia z nim wspólnych działań, w razie gdyby doszło do wybuchu konfliktu między Wysokimi Aliantami a Karolem XII. Whitworth twierdził, iż strona rosyjska postanowiła wykonać ten zapobiegawczy krok, pobudzona wiadomościami (uważanymi za pewne), że król szwedzki miał wrogie plany wobec cesarza⁶².

Dopiero otrzymawszy entuzjastyczną odpowiedź Piotra I na swój projekt, angielski dyplomata doniósł zwierzchnikom, iż car, biorąc pod uwagę zamiary Karola XII przeciwko cesarzowi i Wysokim Aliantom, postanowił okazać im wszelką pomoc. W związku z tym nakazał Menšikovowi zaferować cesarzowi 20 000 korpus wojsk rosyjskich przeciwko kurucom, w razie gdyby Habsburg musiał odwołać swe wojska z Węgier i skierować je przeciwko Karolowi XII. Sam Piotr I z resztą swych sił zamierzał wówczas uczynić potężną dywersję przeciwko Inflantom albo Szwecji właściwej. Whitworth podkreślił, że car poprzez Šafirova nakazał zakomunikować swe stanowisko królowej Annie⁶³. Wedle relacji angielskiego posła inicjatywa leżała zatem wyłącznie po stronie rosyjskiej. Ponadto nie informował o istocie wariantu zaaprobowanego przez cara (wymiana wojsk z cesarzem), ani nawet proponowanego pierwotnie przez siebie (zakładającego jednak współpracę wojsk austriackich i rosyjskich). Wedle relacji Whitwortha, wojska rosyjskie i austriackie miały operować przeciwko Szwedom zupełnie niezależnie, w odległych od siebie krainach. Można przyjąć, iż były to wymysły angielskiego posła.

Šafirov przedstawił zgoła inaczej przebieg tej rozmowy z Whitworthem. Poinformował cara, iż przekazał Anglikowi odpowiedź w sprawie wymiany wojsk z cesarzem, która bardzo uradowała posła. Whitworth obiecał napisać o tym w swej relacji, zapewniając, iż dołoży wszelkich starań w tej sprawie. Šafirov zrewanżował się obietnicą nagrodzenia

⁶² „This provisional step is chiefly made because they pretend here to have sure intelligence that the king of Sweden has some design against emperor”, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 16/27 X 1706, SIRIO, t. 39, nr 86, s. 319–320.

⁶³ „On the 9/20 inst. m-r Shafiroff acquainted me that the Czar, — — was willing to do all that lay in his power for the common cause and, as an instance thereof, had ordered prince — — Menschikoff to offer the emperor twenty thousand men to serve in Hungary — — M-r Shafiroff was instructed to communicate these overtures to me and desired I would lay them before Her Majesty”, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 13/24 XI 1706, SIRIO, t. 39, nr 90, s. 325.

Anglika, jeśli projekt udałoby się zrealizować i car osiągnąłby spodziewane korzyści⁶⁴.

Zapewne wkrótce angielski dyplomata zorientował się, iż posunął się zbyt daleko. Wobec wstrzymania kursowania poczty przez Wilno (na skutek ofensywy szwedzkiego korpusu generała Adama Ludwiga Lewenhaupta w głąb Wielkiego Księstwa) kolejną relację Whitwortha, a także pakiet instrukcji dla Matveeva miał zabrać specjalny rosyjski kurier, zaopatrzony w angielski paszport⁶⁵. Whitworth miał powody do obaw, było bowiem nader prawdopodobne, że Šafirov dokładnie opíše Matveevowi wszystkie propozycje angielskiego posła. Rzeczywiście, w towarzyszącym instrukcji liście do Matveeva Šafirov wskazał dość wyraźnie, iż Whitworth informował o związanych ze szwedzkim wejściem do Saksonii obawach Wysokich Aliantów, badając ewentualną możliwość uzyskania carskiej pomocy. Šafirov poinformował też ambasadora o złożonej przez Whitwortha propozycji wysłania wojsk carskich na Węgry, cesarskich zaś przeciwko Karolowi XII. Spodziewając się, że propozycja ta może zostać złożona Matveevowi, zalecił mu natychmiastowe zawarcie traktatu o przystąpieniu Rosji do Wielkiego Sojuszu na tych warunkach⁶⁶.

Być może z obawy, iż jego samowolne działania wyjdą na światło dzienne, a może kierując się innymi powodami (przede wszystkim zmianą sytuacji międzynarodowej), Whitworth złożył swemu dworowi znamienne oświadczenie. W nowym doniesieniu Anglik streścił zawartość poprzedniej depeszy, jeszcze dobitniej podkreślając, że car z własnej woli zaferował korpus wojsk rosyjskich cesarzowi. Następnie Whitworth zdecydowanie wyparł się całej aktywności w poprzednich miesiącach. Oświadczył, iż nigdy nie rozbudzał nadziei Rosjan na rozpoczęcie konfliktu między Wysokimi Aliantami a Karolem XII, a tym bardziej na przyjęcie Rosji w poczet Wielkiego Sojuszu. Wręcz przeciwnie, wskazywał rzekomo Rosjanom przyczyny nakazujące Wysokim Aliantom wszelkimi sposobami unikać zdrażeń, a tym bardziej konfliktu z królem

⁶⁴ „Ответ Вашего Величества (далее: ВВ) помянутому (аглинскому) посланнику о даче цесарю войск и о получении против того от него против Шведа я объявил. Зело то приятно принял и на нынешней почте писать обещал, и обнадеживал, что всяко трудится будет в сем деле, и я его по указу ВВ–а обнадеживал милостию ивозданием, ежели трудами его произведется то к ползе ВВ–а”, P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 12/23 XI 1706, PIB, pr. 1402, s. 1160; zawarte w liście Šafirova dane pozwalają z całą pewnością stwierdzić, iż opisywał tę samą, co Whitworth, rozmowę.

⁶⁵ P. P. Šafirov do Piotra I, Moskwa 12/23 XI 1706, PIB, pr. 1402, s. 1160.

⁶⁶ „Изволте ВП–во им однакож объявить, что ЦВ–о готовы с ними и один против всех их противных в союз вступить, о чем здесь Аглинскому посланнику объявлено по указу на их опасение, о том явленное; також против его ж, посланникова, предложения, и то ему во ответ дано, что ежели соединенные купно с цесарем похотят обязатца с ЦВ–ом таким договором, чтоб ЦВ–о дал из войск своих несколько тысяч против Венгров, а цесарь вместо того из Унгарии выведет своих войск часть против Шведа, то ЦВ–о изволит на то позволить. И если ВП–ву о том предлагать станут, изволь без сумнения в такой договор по воле ЦВ–а вступать”, P. P. Šafirov do A. A. Matveeva, Moskwa 23 XI/4 XII 1706, PIB, pr. 1401, s. 1153.

szwedzkim. W ten sposób starał się bowiem jakoby przygotować stronę rosyjską na odmowę sprzymierzonych⁶⁷.

Choć to oświadczenie angielskiego dyplomaty oraz konfrontacja jego relacji ze źródłami rosyjskimi wskazują wyraźnie, iż wielokrotnie mijał się w swych depe szach z prawdą, sprawy nie można uznać za ostatecznie rozstrzygniętą. Niekoniecznie musiała to być samowola Whitwortha. Wobec rozproszenia ośrodków decyzyjnych w Anglii i toczącej się tam nieustannie walki stronnictw należy wziąć pod uwagę ewentualność, że dyplomata działał na polecenie kogoś innego niż adresat oficjalnych relacji — sekretarz stanu do spraw północnych Robert Harley. Ponieważ angielski poseł związany był z dworem wiedeńskim, nie można wykluczyć, iż dbał bardziej o interesy Austrii niż Anglii. Nie byłoby to zresztą naganne w sytuacji, gdy oba kraje łączył ścisły sojusz. Poza tym oddalenie od centrali, utrudnione i nieregularne kursowanie poczty mogły dawać poczucie swobody i wręcz zachęcać do prowadzenia samodzielnej polityki. Whitworth nabrał pewnej rutyny w tego typu działaniach i podobnie zachował się w 1710 r. Pełne wyświetlenie tych kwestii wymaga badań w zasobach brytyjskich. Warto bowiem pamiętać, iż wydane w SIRIO oficjalne relacje Whitwortha (dla Harleya) nie są jedynymi, jakie wysyłał z Moskwy. Angielski dyplomata mógł kierować się zaleceniami także innych osób (zwłaszcza swego patrona, angielskiego posła w Wiedniu Stepneya), nie informując o tym dokładnie centrali. Zachowały się listy Whitwortha z Moskwy do wielu czołowych polityków angielskich, a także jego dyplomatyczne archiwum. Niewykluczone, iż dopiero porównanie wszystkich relacji angielskiego dyplomaty, a także rewizja grzeszącej pewnymi opuszczeniami edycji w SIRIO pozwoliłyby odsłonić szereg utajonych aspektów rokowań Whitwortha w Rosji. Cała sprawa pokazuje wszakże, iż relacje zagranicznych dyplomatów z Rosji wymagają szczególnie dogłębnej krytyki i konfrontacji ze źródłami rosyjskiej proveniencji⁶⁸.

Przedstawiona sekwencja wydarzeń wskazuje także na inną prawidłowość — w opisywanych czasach dwór carski podchodził z dużą atencją do projektów formułowanych przez zagranicznych dyplomatów. Wydaje się, że dość często z planów tych rosyjska kancelaria czerpała wzorce postępowania w konkretnych sprawach. Podkreślmy jednak, iż przejmowano jedynie rozwiązania techniczne, sposób działania

⁶⁷ „This court seems still fully persuaded that the invasion of Saxony has been made in concert with the king of France, nor do they think the king of Sweden will change his measures at the persuasions of the confederates and therefore m-r Artamonowitz [Matveev — J. B.-N.], though he comes without any character, has full powers to enter into the grand alliance, if occasion offers. I have never given them the least encouragement in these hopes, but on the contrary have industriously represented what reason the allies have not to disoblige and much less break with the king of Sweden in the present juncture without an unavoidable necessity, designing by this means to prepare them for a refusal if the affairs of the empire should turn contrary to their expectations” (podkreślenia — J. B.-N.), Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 26 XI/7 XII 1706, SIRIO, t. 39, nr 93, s. 332–333.

⁶⁸ Uchylili się od niej zarówno Krylova, jak i Nikiforow w powoływanych pracach (por.: przyp. 2), ograniczając się do snucia dość dowolnych wniosków.

w określonych kwestiach. Projektami tymi posługiwano się jedynie dla realizacji istniejącej i dobrze przemyślanej koncepcji polityki zagranicznej Rosji, której autorami byli najwyraźniej sami Rosjanie.

Wykład intencji cara zawiera projekt instrukcji dla głównego negocjatora — Matveeva, autorstwa Šafirova, wzbogacony odręcznymi uwagami i poprawkami Piotra I⁶⁹. Najważniejszym celem cara było uzyskanie pokoju ze Szwecją przy angielskiej mediacji w zamian za akces Rosji do Wielkiego Sojuszu (pkt 2)⁷⁰. Piotr I kilkakrotnie podkreślił, że życzył sobie, aby była to „zbrojna” („си́льная”) mediacja. Gdyby Karol XII odrzucił pokojowe propozycje królowej Anny, wówczas Anglia winna zmusić Szwecję do przyjęcia mediacji, posyłając przeciwko niej eskadrę okrętów oraz pobudzając Danię i państwa Rzeszy do zbrojnego wystąpienia przeciwko Karolowi XII (pkt 4). Rosjanie liczyli, że argumentami o profrancuskich intencjach króla szwedzkiego i konieczności ograniczenia jego potęgi uda się przekonać Anglię do natychmiastowego podjęcia mediacji (art. 3). W ostateczności car gotów był zgodzić się także na mediację dopiero po zakończeniu wojny o sukcesję hiszpańską, wszakże pod warunkiem włączenia zobowiązania w tej sprawie do tekstu traktatu (pkt 3, art. 12). Piotr I domagał się jednak od aliantów, aby wówczas nie tylko porzucili gwarancję traktatu w Travendal, ale zaczęli skłaniać Danię do ponownego przystąpienia do wojny przeciwko Szwecji po stronie Rosji. Przekonywał, że wojna duńsko-szwedzka leżała w interesie „Wielkiego Aliansu”, także w wypadku, gdyby Karol XII opuścił Rzeszę. Zapewnienia króla szwedzkiego były bowiem z gruntu nieszczerze i gdy tylko wzmocniłyby się, bez wątpienia ponownie wkroczyłyby do Rzeszy, działając w interesie Francji (art. 12)⁷¹.

Piotr I przedstawił tylko jeden warunek pokoju — pozostawienie w jego rękach „odzyskanych ziem dziedzicznych” wraz z bałtyckimi portami. Wyraził przy tym gotowość rezygnacji z części pozostałych zdobyczy (pkt 5). Intencją cara było zachowanie kilku portów, skłonny był jednak do daleko idących ustępstw, o czym świadczyło tajne zalecenie dla Matveeva, okraszone klauzulą sformułowaną w rzadko używanym

⁶⁹ Projekt instrukcji dla A. A. Matveeva (autorstwa P. P. Šafirova 14/25 X) z poprawkami Piotra I, 30 X/10 XI 1706, PIB 1401; wersja ostateczna (niepełna), 23 XI/4 XII 1706, PIB, pr. 1401, s. 1145–1152. Zarówno Krylova (eadem, *Rossia i „Velikij Souz”*, s. 117–118), jak i Nikiforov, (idem, op. cit., s. 44–46, 50, 63) omawiali tę instrukcję na podstawie rękopisu — mimo iż została ona opublikowana w PIB, a przedtem przez Ivana Golikova (I. I. Golikov, *Deāniā Petra Velikogo, mudrogo preobrazovatela Rossii, sobrannye iz dostovernyh istočnikov i raspoloženyje po godam*, cz. 10, Moskva 1788, s. 468–482). W swych opisach pominęli szereg zasadniczych szczegółów. Stosunkowo najpełniejsze pozostaje streszczenie Sergeja Solov’eva, (S. M. Solov’ev, *Istoriā Rossii s drevnejših vremen*, ks. 8, Moskva 2001, t. 15, s. 204–206), który jednak nie wspominał wcale o punktach dotyczących kwestii polskiej.

⁷⁰ Odsyłacze do punktów projektu PIB, 1401 — w oryginale instrukcji numeracja uległa zmianie, co nie miało wszakże konsekwencji merytorycznych. Do ostatecznego tekstu instrukcji odsyłamy jedynie w przypadkach, gdy nastąpiło rozwinięcie tekstu zawartego w projekcie, pociągające za sobą zmiany merytoryczne. Dla odróżnienia od „punktów” projektu, posługujemy się określeniem „artykuł” ostatecznej instrukcji.

⁷¹ W użytych sformułowaniach można doszukiwać się delikatnie zawoalowanej groźby rosyjsko-szwedzkiego pokoju partykularnego, który „uwolniłby” Karolowi XII „ręce” i pozwolił na dywersję na rzecz Francji.

przez Piotra na piśmie, dosadnym stylu: „в чем надлежит смотреть под потеряннем живота”. Car nakazał, by w ostateczności (czyli w wypadku postawienia przez Anglików ultimatum) poseł zgodził się nawet na zwrot Szwecji wszystkich zdobytych portów i pozostawienie Rosji jedynie Petersburga (pkt 10, art. 11). Najistotniejszym elementem rosyjskiej koncepcji było wszakże uzyskanie gwarancji Wysokich Aliantów dla ustalonego w pokoju stanu posiadania Rosji (pkt 5). Piotr I gotów był więc na znaczne ustępstwa, byle tylko zdobyć pewność, że nadbałtyckie zdobycze pozostaną w jego rękach, nawet jeśli miały to być sam Petersburg. Prawo Rosji do dostępu do Bałtyku musiało jednak zostać uznane i zagwarantowane w umowach międzynarodowych przez najpotężniejsze mocarstwo morskie — tym samym sprawy Rosji stać by się miały obiektem żywotnego zainteresowania zachodnich mocarstw i elementem ładu europejskiego.

Przewidziano także dodatkową zachętę dla Brytyjczyków — równoległe z traktatem politycznym Matveev zawrzeć miał umowę handlową. Ambasadorowi nakazano też przekonywać o korzyściach wynikających dla handlu angielskiego z posiadania przez Rosję portów na Bałtyku — znamienne, że zalecono unikanie przesady w tej kwestii, Piotr I obawiał się bowiem, że zbyt szczegółowe opisywanie perspektyw rozwoju handlu rosyjskimi towarami wzbudziłoby obawy Anglików przed potencjalną rosyjską konkurencją i w efekcie przyniosłoby efekt odwrotny do zamierzonego (pkt 6, art. 6⁷²). By uspokoić obawy Brytyjczyków przed mocarstwowymi zakusami Rosji, Matveev mógł też zapewnić, że Rosja nie będzie utrzymywała „wielkiej” floty wojennej na Bałtyku. O nieszczerości tych zapewnień świadczyła uwaga cara, aby nie wymieniać przy tym konkretnych liczb (pkt 6)⁷³. Piotr I zezwolił też na danie łapówki angielskim ministrom (zwłaszcza księciu Marlborough) nawet ponad zawrotną, jak na możliwości rosyjskie, sumę 200 tys. talarów (pkt 7).

W zamian Piotr I oferował posłanie na pomoc Wysokim Aliantom korpusu wojsk rosyjskich liczącego 12 tys. do 15 tys. ludzi (a po zawarciu pokoju ze Szwecją 30 tys.), nie oczekując w zamian subsydiów — sprzymerzeni mieliby wypłacać carskim wojskom jedynie zwykły żołd. Car oświadczył, że wojska mogłyby być wykorzystane w dowolnym teatrze

⁷² „Но при том того смотреть, дабы о Балтийском море им не гораздо много твердить, дабы их к ревности не возбудить, в чем и всегда у них всех на Его ЦБ—во не без сумнения”, Instrukcja dla A. A. Matveeva wersja ostateczna, 23 XI/4 XII 1706, PIB, pr. 1401, s. 1150, art. 6. Baczni obserwatorzy zdawali sobie już wówczas sprawę, iż wobec osłabienia Augusta, Piotr I, podbiwszy Inflanty, miał zamiar zachować je wyłącznie dla siebie, J. G. von Keyserlingk do Fryderyka I, nr 40, Moskwa 27 XI/8 XII 1706, GStAPKB, Repositur 11, Russland 17.b., k. 10v–11.

⁷³ Popzednio F. A. Golovin oświadczył Whitworthowi, że „he had orders to declare, that the Czar was ready to give Her Majesty the most positive assurances, that he would never attempt to have a fleet or men of war on those seas, but only to have a door open that way for a trade into his country, and to enjoy a province, which had been wrongfully taken from his ancestors in time of peace; whereof the Czar desired I would inform Her Majesty, and likewise give an account to his grace the duke of Marlborough”, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 16/27 V 1705, SIRIO, t. 39, nr 20, s. 92–93. Ponad pół roku później Whitworth spodziewał się, że jeśli car otrzyma Petersburg, nie dotrzyma tej obietnicy, Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 23 I/3 II 1706, SIRIO, t. 39, nr 54, s. 224.

działań wojennych, od razu wskazał jednak, że najlepszym rozwiązaniem byłoby ich przekazanie cesarzowi przeciwko Węgrom (pkt 4, 8).

Piotr I zezwolił swemu ambasadorowi na zawarcie traktatu na tych warunkach. Zadaniem Matveeva było podpisanie sojuszu z Anglią, gdyby jednak pojawiło się żądanie zawarcia umowy z pozostałymi członkami Wysokiego Aliansu, Matveev wyposażony został w pełnomocnictwa do rokowań także z ich przedstawicielami. Stosunki z Brytyjczykami miały jednak charakter priorytetowy (pkt 10). Szczególnie wymowne było zalecenie, by Matveev dozwalał żądania i oferty zależnie od dalszego rozwoju stosunków między Karolem XII a Wysokimi Aliantami. Jeśli król szwedzki sprzyjałby Francji przeciwko sprzymierzonym, wówczas ambasador winien miarkować składane propozycje, gdyż sami alianci zaczęliby wtedy ubiegać się o sojusz z carem. W przeciwnym razie, gdyby Karol XII na ich żądanie opuścił Saksonię i skierował się do Polski, Matveev winien był ustępować i wszelkimi sposobami zabiegać o zawarcie sojuszu i pomoc dla Rosji, zwłaszcza poprzez przystąpienie Danii do wojny (pkt 8)⁷⁴. Zawartość tego ostatniego punktu stanowiła więc powtórzenie lapidarnie sformułowanego przez cara głównego zadania rosyjskiej dyplomacji („чтоб каким ни быть образом союзных в сие дело привезать”). Pierwszorzędnym celem było związanie Rosji z mocarstwami zachodnimi, uzyskanie od nich pomocy i niedopuszczenie do szwedzkiego marszu w głąb Rosji.

Instrukcja dla Matveeva odsłania cele rosyjskiej polityki, ujawnia nadzieje, a także obawy Rosjan. Widać bardzo wyraźnie, jak wielkie znaczenie przywiązywano w Rosji do stosunków z Anglią. Ukazuje się stałe marzenie pozyskania przyjaźni Albionu, jego zgody, a w najlepszym razie nawet poparcia dla kształtowanego przez Piotra I nowego układu sił nad Bałtykiem. Słuszna wydaje się opinia Whitwortha, iż ważnym celem misji Matveeva była weryfikacja obaw nurtujących cara i jego najbliższe otoczenie. Wiązały się one z przekonaniem, że po zakończeniu wojny z Francją Anglia przystąpi do regulowania układu sił nad Bałtykiem, pomagając swej sojuszniczce Szwecji w przywróceniu status quo ante bellum i postępując wobec cara w ten sam sposób, jak wobec Danii w 1700 r.⁷⁵ Przekonanie, że mocarstwa (zwłaszcza Anglia) przeciwstawia się Rosji i nie zgodzą na dokonane przez nią podboje, dominowało w umysłach europejskich polityków przez długie lata (m.in. tej części szwedzkiego ministerium, która bagatelizowała rosyjską okupację Ingrii). Przekonanie to wyraźnie nieobce było także carowi, który, jak świadczy zawartość instrukcji dla Matveeva, obawiał się, że Anglia zażąda od niego poniechania wszystkich zdobyczy nad Bałtykiem — dlatego gotów był nawet zadowolić się samym Petersburgiem, byleby tylko uzy-

⁷⁴ „буде же Швед из Саксонии по их предложению выдет и пойдет паки в Полшу, то поступать нисходительней, и всяким образом искать союзу их и вспоможенія, и дабы они Дацкого к тому склонили, чтоб по союзу своему ЦВ-у чинил вспоможение” (podkreślenie — J. B.–N.), projekt instrukcji dla A. A. Matveeva (autorstwa P. P. Šafirova 14/25 X) z poprawkami Piotra I, 30 X/10 XI 1706, PIB, 1401.

⁷⁵ Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa, 26 XI/7 XII 1706, SIRIO, t. 39, nr 93, s. 334.

skać dlań gwarancję angielską — czyli zgodę na nowy układ sił, oraz jego zabezpieczenie. Oznaczałoby to także uczynienie ze spraw Rosji kwestii ogólnoeuropejskiej, wciągnięcie państwa cara w sieć międzynarodowych układów, zerwanie z izolacją i ograniczonym, lokalnym charakterem rosyjskiej aktywności politycznej.

W instrukcji nie zabrakło miejsca (co przemilczają historycy rosyjscy i sowieccy) także dla spraw polskich. Piotr I ponownie nakazał wy badać stosunek Anglii i Holandii do Augusta II. Jeśli okazałoby się, że państwa morskie uważały za celowe utrzymanie Wettina na tronie polskim, ambasador winien był zabiegać o mediację, obejmującą zarówno Piotra I jak i Augusta II. W przeciwnym razie należało prowadzić sekretne rokowania o pokój partykularny. Tymczasem Matveev miał przekonywać, jak szkodliwe byłoby zarówno dla interesu Rosji, jak i państw morskich utwierdzenie w Polsce króla narzuconego przez Szwecję, który w konsekwencji zacząłby sprzyjać też Francji. Jeżeli rozmówcy Matveeva okazaliby skłonność do zapobieżenia temu i za najlepsze rozwiązanie uznaliby wybranie nowego, trzeciego króla, wówczas ambasador miał starać się dokładnie poznać zamiary państw morskich i ograniczając się do przytakiwania im, zreferować sprawę carowi. Nakazano przy tym strzec się, aby o rozmowach tych nie dowiedział się August II i jego ministrowie⁷⁶.

Zanim car zdążył zaakceptować przedstawiony przez Śafirova projekt instrukcji dla Matveeva, do Moskwy dotarła wiadomość o dziesięcioletnim rozejmie sasko-szwedzkim parafowanym w elektoracie przez ministrów Augusta II w jego imieniu. Wieść ta wzbudziła ogromny niepokój Śafirova⁷⁷. W liście do Matveeva wyraził obawę, że rozejm może być wstępem do pokoju partykularnego między Augustem II a Karolem XII, szkodliwego dla interesów cara. Gdyby Matveev zorientował się, że postępowanie Sasów wzbudzało niepokój Wysokich Aliantów, winien był wykorzystać okazję, aby przekonywać o przydatności w tej sytuacji sojuszu z Rosją⁷⁸. Obawy Rosjan starali się podsycać zagraniczni dyplomaci

⁷⁶ „Всяко в розговорех при том же выведывать склонность их, потребно ль им содержание короля Польского при короне Польской. И буде увидишь, что потребно, то твердить о медиации их во общем миру с королем Полским; буде же признаешь, что им оно не надобно, то лутче под прикрытием на одно Его ЦВ-ва лицо трактовать. Меж тем же предлагать, что и то как им, так и ЦВ-ва ползе вредително, егда Швед по воле своей короля в Полше с своей факции утвердит, которой последователно и Французской факции быти имать, и что ЦВ-о то предает в их разсуждение. И ежели при таком случае явят они свою склонность о изобретении средства и избрании иного короля мимо обоих сих, и в том, выведав их намерение, поступать нисходително и взять то на доношение; чоднакож того выстерегаться, чтоб то не огласилось королю Полскому и его министрам”, instrukcja dla A. A. Matveeva projekt P. P. Śafirova 14/25 X 1706, PIB, 1401 (pozostawiony przez Piotra I bez uwag — artykuł ten nie zachował się w koncepcie ostatecznej wersji instrukcji — PIB, pr. 1401, s. 1150).

⁷⁷ P. P. Śafirov do Piotra I, Moskwa 21 X/1 XI 1706, PIB, pr. 1372, s. 1102–1103; Ch. Whitworth do R. Harleya, Moskwa 23 X/3 XI 1706, SIRIO, t. 39, nr 87, s. 321.

⁷⁸ „рекомендую при нынешнем случае вступления Шведского в Саксонию по прежнем писмам к ползе ЦВ-а у высоких союзников стараться, ибо перемирие, в Саксонии у Шведа учиненное, великое подозрение сочиняет, и опасно нет ли у короля Польского каких тайных договоров с Шведом и не склоняется ль оной с desperationii с ним в согласие к преосуждению ЦВ-а. И о том, во времени и по тамошним

akredytowani w Moskwie, przekonując o możliwości wrogich działań Augusta II („дабы король полской не учинил какой противной причины”) ⁷⁹. Car wykorzystał tę okazję, by przedstawić dyplomatom swą ofertę przystąpienia do Wielkiego Sojuszu. Wynikało z niej, iż gotów był wystąpić także przeciwko Augustowi II, gdyby ten działał w interesie Szwecji na niekorzyść Wysokich Aliantów ⁸⁰.

Wkrótce posyłając Matveevowi zaakceptowaną przez cara instrukcję, Šafirov dołączył do niej uzupełnienie, że w razie przejścia Augusta II na pozycje wrogie tak Wysokim Aliantom, jak i Rosji, car gotów był przystąpić do Wielkiego Sojuszu, kierując się przeciwko wszystkim wrogom ⁸¹. Była to więc oferta wystąpienia Piotra przeciwko Augustowi II.

Poświęciliśmy aż tyle miejsca genezie początków rosyjskich starań o przystąpienia do „Wielkiego Aliansu” oraz stworzonemu w Moskwie planowi działania, gdyż stał się on osią rosyjskiej polityki zagranicznej w kolejnych miesiącach. Następujący wkrótce potem okres pobytu cara w Polsce, gdzie towarzyszyła mu kancelaria, nie sprzyjał powstawaniu najciekawszych źródeł, jakie bez wątpienia stanowi korespondencja Piotra I z jego kanclerzami (Gavriłą Ivanovičem Golovkinem i P. P. Šafirovem). Nie zachowały się także reskrypty kierowane w tym okresie do Matveeva. Dopiero we wrześniu 1707 r. car opuścił swą kancelarię i rozpoczął korespondencję z kanclerzami — wynika z niej jednoznacznie, że kwestia przystąpienia Rosji do „Wielkiego Aliansu” pozostawała nadal priorytetem rosyjskiej polityki. Ponieważ nie jesteśmy w stanie wyświetlić rosyjskich starań w tej zasadniczej kwestii w okresie wyjątkowo ważnym dla rosyjskiej polityki wobec Polski, uznaliśmy za wskazane dokładne zarysowanie rosyjskiego planu w przededniu przełomowego 1707 r. Nie mamy możliwości precyzyjnego określenia wpływu konkretnych wydarzeń, towarzyszących rosyjskim staraniom o przyjęcie do Wielkiego Aliansu, na carską politykę w sprawach polskich. Wydaje się jednak nie

---

ближайшим ведомостям смотря, надлежит ВП-ву поступать и Статом, також, буде мочно, и Малбурку, внушать, что им в сем случае ЦВ-о столь зело потребен быти может, буде они о полском короле или о саксонских ево министрах какое подозрение имети будут, еже все ВП-ва в мудрое управление вручаю”, P. P. Šafirov do A. A. Matveeva, Moskwa 24 X/4 XI 1706, PIB, pr. 1378, s. 1117.

⁷⁹ Protokół konferencji Šafirova z dyplomataami nie został wydany (być może nie zachował się) wnioski o jej przebiegu można jednak sformułować na podstawie odpowiedzi cara P. P. Šafirovowi, SP 4/15 XI 1706, PIB, 1406.

⁸⁰ „А что опосаюцца [посланники], дабы король Полской не учинил какой противной причины, и о том надобно им (с протчими делами) говорить, что хотя б и он что зделаал, аднакож мы желаем с ними готовы вступитъ в союз против сих противностей и чтоб лутче сей огонь скоряй угасить, пока Швед не подопретца Саксонскими денгами, и в сем, сколко Бог даст вам разума, трудитца и обнадеживать и делать надлежит”, Piotr I do P. P. Šafirova, SP 4/15 XI 1706, PIB, 1406.

⁸¹ „Еще ВП-ву монаршеским указом в запас доношу: ежели, от чего Боже сохрани, что-нибудь пторивное от короля полского Августа к нашей стране или к союзникам явится и что союзныя от него за то весьма отступятся, то извоalte ВП-во им аднакож объявить, что ЦВ-о готовы с ними и один против всех их противных в союз вступитъ, о чем здесь Аглинскому посланнику объявлено по указу на их опасение, о том явленное”, P. P. Šafirov do A. A. Matveeva, Moskwa 23 XI/4 XII 1706, PIB, pr. 1401, s. 1153.

ulegać wątpliwości, że wpływ taki istniał, o czym nie należy zapominać, analizując rosyjską koncepcję polityki wobec Polski w 1707 r., w tym zwłaszcza kwestię nowej elekcji. Nieprzypadkowo poświęcono także tak wiele miejsca projektom Whitwortha, podsuwanym Rosjanom jesienią 1706 r. Znalazły się w nich bowiem elementy, które zdominowały rosyjską politykę w 1707 r., wiążąc się bezpośrednio ze sprawą polskiej korony. Przyjęcie Rosji do „Wielkiego Aliansu”, sojusz z cesarzem i przekazanie mu wojsk carskich przeciwko Węgrom, wreszcie stosunki Piotra I z Franciszkiem II Rakoczym spletały się ściśle w rosyjskiej polityce z kwestią obsadzenia opróżnionego polskiego tronu. Próba choćby powierzchownego odtworzenia rosyjskich planów politycznych wobec Polski w 1707 r. jest skazana na niepowodzenie, o ile nie zostanie umieszczona w ramach szerszej koncepcji polityki zagranicznej Rosji. Koncepcja ta powstała zaś jesienią 1706 r. — wraz z rozpoczęciem starań o przyjęcie Rosji do „Wielkiego Aliansu”.

The Onset of Russian Efforts to Gain Access to the Grand Alliance (1706)

Russian endeavours to join the Grand Alliance directed against France constituted a priority in the policy pursued by Peter I the Great from the second half of 1706 to the beginning of 1708. The author discussed the onset of the titular efforts, and recreated the most important political goals in Russia at the time of their inauguration. The invasion of Saxony conducted by Charles XII of Sweden (summer 1706) posed a threat for the Reich, especially the Habsburg states, engaged in hostilities against France. There appeared the possibility of combining the up to then separate conflicts — the War of the Spanish Succession and the Northern War, thus providing Russia with an opportunity to extract herself from political isolation and establish an alliance with the western powers. This is the reason why Peter I cherished a profound hope that the Allies and particularly England would perceive him as a valuable ally and, in return for military assistance, accept at least part of the Baltic conquests made by Russia. A significant role in kindling these hopes was played by the English diplomat Charles Whitworth. J. Burdowicz-Nowicki stressed the fundamental divergences between the protocols of the negotiations conducted in Moscow between Whitworth and the Russian chancellors, and the official reports made by the English diplomat. Apparently, without Whitehall authorisation, Whitworth expecting an outbreak of Swedish-Austrian war proposed joint support for Emperor Joseph I and his anti-Swedish policies and the signing of a Russian-English alliance. The most probable explanation of this conduct appears to lie in Whitworth's connections with the imperial court and involvement in putting an end to the uprising in Hungary. The offers made by Whitworth to a considerable extent influenced the tsarist instruction intended for A. A. Matveev, the Russian ambassador to England. Furthermore, the early Russian efforts concerning the Grand Alliance were accompanied by a number of issues that were to perform a considerable part in the diplomatic intrigues of 1707, the end of the Hungarian uprising, and changes upon the Polish throne.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska